

Ruimte voor onderwijs tijdens corona

Eindrapportage

Evaluatie servicedocumenten corona

66637 – Definitief

April 2022

Berenschot

Ruimte voor onderwijs tijdens corona

Evaluatie servicedocumenten corona

Jasper Varwijk
Martha Jordaan
Leonore Das
Anne-Floor Bakker
Bram Berkhout
Bram Lankreijer

April 2022

Berenschot

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1.1 Aanleiding	3
1.2 Doel	3
1.3 Opzet onderzoek	4
1.4 Kanttekeningen	5
1.5 Leeswijzer	5
2. Servicedocumenten	7
2.1 Aanleiding	7
2.2 Wat is een servicedocument	7
2.3 Proces: hoe tot stand gekomen	7
2.4 Tijdlijn versies	7
3. Proces middelbaar beroepsonderwijs	8
4. Maatregelen middelbaar beroepsonderwijs	10
4.1 Online afstandsonderwijs	10
4.2 Instroom en doorstroom	13
4.3 Beroepspraktijkvorming	16
4.4 Examineren en diplomeren	18
5. Proces hoger onderwijs	21
6. Inhoud van de maatregelen hoger onderwijs	23
6.1 Online onderwijs op afstand	23
6.2 Instroom en doorstroom	26
6.3 Stages	28
7. Conclusies	30
7.1 Gezamenlijke ontwikkelen servicedocumenten waardevol	30
7.2 Gesprek over onderwijskwaliteit en stimulering professionele dialoog	30
7.3 Maatregelen om te behouden waar al ruimte voor is	31
7.4 Behouden flexibiliteit onderwijstijd mbo	31
7.5 Waar geen behoefte aan is om structureel te behouden	32
7.6 Waar nog onvoldoende beeld over is	32
7.7 Randvoorwaarden om opbrengsten te behouden	32

Inleiding

1.1 Aanleiding

De COVID-19-pandemie en de maatregelen die de overheid heeft genomen om het virus terug te dringen hebben een grote impact gehad op de samenleving. Zo ook op het middelbaar beroeps onderwijs(mbo) en hoger onderwijs (ho). Instellingen moesten de deuren tijdelijk sluiten en overschakelen op onderwijs op afstand. Dit had direct en indirect invloed op verschillende aspecten van het onderwijs, zoals de (manier van) examinering, diplomering, stages, en in- en doorstroom.

Om het onderwijs zoveel mogelijk te continueren en negatieve gevolgen voor studenten te beperken, heeft het Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (OCW) met stakeholders uit het onderwijsveld samengewerkt om in korte tijd verschillende maatregelen uit te werken. Met vertegenwoordigers uit de diverse onderwijssectoren zijn daarbij 'servicedocumenten voor het mbo en voor het ho' opgesteld. Deze documenten, die regelmatig zijn geactualiseerd, bevatten leidraden om de kwaliteit en veiligheid van het mbo en het ho zo goed mogelijk in te vullen tijdens de coronacrisis. Het doel hierbij was en is om onderwijsinstellingen concrete handvatten en inspiratie aan te reiken, waarmee zij invulling kunnen geven aan de maatregelen die worden genomen om de verspreiding van het coronavirus tegen te gaan en nadelige effecten voor studenten zoveel mogelijk te beperken. De servicedocumenten bevatten een aantal afspraken die afwijken van de vigerende wet- en regelgeving voor het mbo en het ho en beschrijven ook informatie over de ruimte die de huidige wet- en regelgeving biedt. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om afspraken over voorwaardelijke toelating van studenten, en de in het mbo geboden mogelijkheid om de examinering voor keuzedelen en/of rekenen geen doorgang te laten vinden.

De ruimte om af te wijken van de vigerende wet- en regelgeving en de manier van samenwerken tussen alle betrokkenen om tot afspraken te komen, zijn uit nood geboren en hebben in principe een tijdelijk karakter. Sommige betrokkenen hebben echter al de wens uitgesproken dat ze enkele maatregelen zouden willen behouden, ook als de coronapandemie voorbij is. Anderzijds geven onderwijsinstellingen en studenten ook het belang aan van 'regulier' fysiek onderwijs, zowel als het gaat om de kwalificerende als de socialiserende functie.

Het Ministerie van OCW heeft laten evalueren welke lessen er geleerd kunnen worden voor de toekomst uit deze coronaperiode. Zowel als het gaat om eventueel behoud van inhoudelijke maatregelen, als het proces waarmee deze maatregelen door servicedocumenten zijn uitgewerkt en geïmplementeerd. Deze rapportage is hier het eindresultaat van.

1.2 Doel

Het hoofddoel van het uitgevoerde evaluatieonderzoek was:

'Het verkrijgen van inzicht in de lessen die getrokken kunnen worden uit de aanpak van het onderwijs tijdens de coronapandemie voor het structurele onderwijsbeleid.'

Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen:

- **inventarisatie van inhoudelijke lessen:** welke in de servicedocumenten ho en mbo beschreven maatregelen met ruimte om af te wijken van de wet- en regelgeving zijn waardevol om te behouden en met welke waarborgen moet dan rekening gehouden worden
- **evaluatie van het proces:** welke lessen zijn geleerd voor regulier onderwijsbeleid wat de wijze van samenwerking tussen alle betrokkenen in het mbo en ho en het gebruik van servicedocumenten in een crisis betreft?

1.3 Opzet onderzoek

Voor het evaluatieonderzoek zijn verschillende onderzoeksmethoden ingezet. We lichten ze hierna kort toe. Dit onderzoek bestaat naast deze eindrapportages uit verschillende deelrapportages. In deze deelrapportages worden deze onderzoeksmethodes uitgebreider toegelicht.

Belronde onderwijsinstellingen

Er is bij ongeveer 25% van de onderwijsinstellingen (mbo, hogescholen en universiteiten) een telefonisch interview afgenomen. Het doel hiervan was om meer inzicht krijgen in de keuzes die instellingen hebben gemaakt betreffende de inzet van maatregelen en de diversiteit hierin. Bijvoorbeeld wie is er betrokken geweest bij de keuzes (welke functies en op welk niveau)? En zijn keuzes instellingsbreed gemaakt of per opleiding? Daarnaast gaven de gesprekken ook een beeld van de keuzes die globaal gemaakt zijn als het gaat om de maatregelen. Ook waren de gesprekken bedoeld om een eerste inzicht te krijgen in de perspectieven betreffende maatregelen en het draagvlak hiervoor, en alvast zicht te krijgen op ervaringen met het proces dat is doorlopen voor de totstandkoming van servicedocumenten. De opbrengsten van de belronde worden in deelrapportage II uitgebreid beschreven.

Expertgesprekken

Om een overstijgend beeld te krijgen van het proces van totstandkoming van de servicedocumenten en de maatregelen die hierin zijn opgenomen, zijn interviews afgenomen met experts die veel ervaring en kennis hebben als het gaat om de totstandkoming en inhoud van de servicedocumenten en/of specifieke maatregelen en de toepassing/uitwerking hiervan in de praktijk. Het gaat dan over de medewerkers die vanuit verschillende organisaties en perspectieven betrokken zijn geweest bij de uitwerking van de maatregelen, maar ook andere experts die vaak al veel langer actief zijn op thema's die betrekking hebben op maatregelen, zoals onderwijstijd, afstandsonderwijs en selectie aan de poort. De opbrengsten van de expertgesprekken worden in deelrapportage II uitgebreid beschreven.

Deskresearch/literatuuronderzoek

Er is veel onderzoek naar de effecten van corona op het onderwijs. Zowel als het gaat om de organisatorische impact als de effecten voor jongeren, personeel en de kwaliteit van onderwijs. Daarnaast zijn verschillende maatregelen uit de servicedocumenten, zoals onderwijstijd en digitalisering al veel langer onderwerp van onderzoek. We hebben de inzichten die deze onderzoeken geven benut ten aanzien van de lessen die kunnen worden getrokken uit de coronaperiode. De resultaten van het literatuuronderzoek worden in deelrapportage I uitgebreid beschreven.

Vragenlijsten studenten

Om het perspectief van studenten te achterhalen, is er - naast de gesprekken met studentenkoepels - een vragenlijst uitgezet onder studenten om hun ervaringen en behoeften aangaande de maatregelen breed in kaart te brengen. Omdat de inzet van maatregelen kan verschillen tussen instellingen en opleidingen is hierbij gevraagd met welke maatregelen zij zijn geconfronteerd en op welke wijze. Vervolgens zijn de studenten bevroegd op de impact die de maatregelen hebben gehad in termen van effecten betreffende studeren, zoals prestaties, motivatie en studieplezier. De enquête is uiteindelijk door 1.441 studenten ingevuld. De opbouw en de opbrengsten van de vragenlijst worden in deelrapportage III uitgebreid beschreven.

Casestudies mbo-scholen, hogescholen en universiteiten

We hebben acht casestudies uitgevoerd, waarbij we bij medewerkers en studenten van een instelling verdiepende inzichten hebben verzameld ten aanzien van het proces van de totstandkoming en implementatie van de servicedocumenten, en specifieke maatregelen die door de betreffende instelling en/of opleidingen daarbinnen zijn doorgevoerd.

De casestudy bestond telkens uit een reeks van gesprekken met stakeholders binnen instellingen die een belangrijke rol hebben gehad bij het gebruik van de servicedocumenten en de toepassing van de maatregelen in de instellingen. Daarbij hebben we gesproken met bestuur, directie, docenten, loopbaanbegeleiders, studenten en examencommissies. De selectie van casestudies is gebaseerd op de uitkomsten van de belronde en expertgesprekken. Deze gaven ons een beter beeld van de wijze waarop instellingen met de servicedocumenten aan de slag zijn gegaan en welke keuzes zij hebben gemaakt. Zo is er gericht een selectie gemaakt op basis van maatregelen waar instellingen ervaring mee hebben en het proces dat zij hebben doorlopen.

De opbrengsten van de casestudies zijn samen met de opbrengsten uit de expertgesprekken en de belronde verwerkt in deelrapportage II.

1.4 Kanttekeningen

- De pandemie is op het moment van dit onderzoek (november 2021- februari 2022) nog in volle gang. We hebben inmiddels met verschillende besmettingsgolven en daarmee ook wisselende COVID-19-maatregelen te maken gehad. Er waren meerdere lockdowns, maar ook perioden waarin de maatschappij en het onderwijs weer grotendeels 'normaal' kon functioneren. Het moment waarop verschillende onderzoeken uitgevoerd zijn, kan daarmee invloed hebben gehad op de resultaten, waarmee de resultaten niet altijd representatief zijn voor de gehele periode.
- Er zijn er veel factoren die invloed hebben op het onderwijs en de mogelijke effecten. Zo wordt het welbevinden van studenten en docenten niet alleen beïnvloed door wat zij ervaren in het onderwijs. Ook de algemene impact van COVID-19 op het (sociale) leven heeft effect op het welbevinden van mensen. Daarnaast zijn maatregelen ingevoerd, zoals voorwaardelijke toelating en het coulanter omgaan met bindend studieadvies, in combinatie met een bredere aanpak om onderwijs tijdens COVID-19 vorm te geven. Het is daarmee vrijwel onmogelijk om de impact van specifieke maatregelen en keuzes in het onderwijs geïsoleerd te onderzoeken.
- Deze hoofdrapportage geeft een overzicht van de inzichten die eerder in de deelrapportages zijn beschreven. In deze rapportage wordt dan ook geen nieuwe informatie toegevoegd ten opzichte van de drie onderliggende deelrapportages. In de deelrapportages zijn de verschillende bronverwijzingen voor de inzichten te vinden. In de hoofdrapportage wordt wel duidelijk gemaakt uit welke deelrapportage de inzichten afkomstig zijn.
- Bij aanvang van het onderzoek was de hoofdvraag wat we konden leren voor 'na corona'. Gedurende het onderzoek heeft er op basis van voortschrijdend inzicht een verschuiving heeft plaatsgevonden om niet alleen te kijken naar lessen voor 'na corona', maar ook gedurende de periode die we nog tegemoet gaan (waarvan de verwachting is dat corona nog wel een tijd onder ons zal blijven).

1.5 Leeswijzer

Deze rapportage geeft slechts een beknopte weergave van alle inzichten die zijn opgedaan tijdens deze evaluatie. Alle inzichten die zijn opgedaan zijn te vinden in de verschillende deelrapportages:

1. Deelrapportage I: literatuurstudie.
2. Deelrapportage II: bevindingen bij onderwijsinstellingen.

3. Deelrapportage III: studentenpeiling.

Deze vormen de basis voor de inzichten zoals ze in deze 'overlegger' zijn opgetekend, en kunnen dus niet los van elkaar gezien worden. In deze hoofdrapportage wordt in hoofdstuk 2 beschreven wat de servicedocumenten inhielden en welke maatregelen hierin getroffen werden om scholen te helpen bij het doorgang te laten vinden van onderwijs tijdens de pandemie. In hoofdstuk 3 en 4 schetsen we de belangrijkste bevindingen voor het mbo. Eerst gaan we in op het proces van de servicedocumenten. In hoofdstuk 4 gaan we per maatregel telkens in op welke keuze scholen hebben gemaakt, welke effecten dat had, en welke lessen daaruit geleerd kunnen worden. In hoofdstuk 5 en 6 worden volgens dezelfde methodiek de inzichten uit het ho beschreven. Tot slot, in hoofdstuk 7 nog kort enkele conclusies over de randvoorwaarden voor de geleerde lessen.

2. Servicedocumenten

2.1 Aanleiding

De servicedocumenten hebben als uitgangspunt om de nadelige effecten als gevolg van de coronapandemie voor studenten zoveel mogelijk te beperken. De servicedocumenten bieden instellingen handreikingen waarmee in de praktijk invulling kan worden gegeven aan de maatregelen van het mbo en ho.

2.2 Wat is een servicedocument

Een servicedocument biedt onderwijsinstellingen inzicht in de regels en ruimte voor het onderwijs op de onderwijsinstellingen gedurende de COVID-19-pandemie. Met het servicedocument wordt beoogd om instellingen handreikingen te bieden waarmee in de praktijk invulling kan worden gegeven aan de actuele coronamaatregelen die van invloed zijn op het onderwijs. Het servicedocument geeft alle instellingen een richtsnoer om de kwaliteit en veiligheid van het onderwijs zo goed mogelijk in te vullen tijdens de coronacrisis.

2.3 Proces: hoe tot stand gekomen

Het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft met verschillende stakeholders uit het onderwijsveld samengewerkt en afgestemd om tot servicedocumenten te komen waarin handvatten zijn aangereikt aan onderwijsinstellingen om in de praktijk invulling te kunnen geven aan het onderwijs. Het ging hierbij om bijvoorbeeld de sectorraden, studentenbonden en vakbonden.

De vertegenwoordigers van de verschillende stakeholders uit het veld zijn bij elke nieuwe versie van de servicedocumenten betrokken om de input van de achterban te vertegenwoordigen, en mee te denken over de kaders.

2.4 Tijdlijn versies

In de loop van de COVID-19-pandemie zijn er telkens nieuwe versies van de servicedocumenten verschenen. Er is elke keer voortgebouwd op een eerdere versie ervan. Dit werd aangevuld en/of gewijzigd in een nieuwe versie. In dit onderzoek zijn de servicedocumenten uit 2020 en 2021 (zoals weergegeven in bijlage 1) meegenomen. Versies van 2022 vallen buiten scope van dit onderzoek

3. Proces middelbaar beroepsonderwijs

In deze hoofdstuk worden hoofdlijnen uit de evaluatie beschreven betreffende het proces van de totstandkoming van de servicedocumenten in het mbo. Daarmee wordt ingegaan op de beantwoording van de tweede hoofddoel van deze evaluatie: welke lessen zijn geleerd voor regulier onderwijsbeleid wat betreft de wijze van samenwerking tussen alle betrokkenen in het mbo en ho, en het gebruik van servicedocumenten in een crisis? De geleerde lessen zijn hoofdzakelijk gebaseerd op de belronde en de expertgesprekken. Er is gesproken met de betrokken stakeholders bij de totstandkoming van de servicedocumenten, zoals het ministerie, vakbonden, studentenbonden en sectorraden (zoals MBO Raad, JOB, AOB, CNV, BVMBO, NRTO) en met afgevaardigden van mbo-scholen, die in de praktijk met de servicedocumenten moesten werken.

Samenwerking OCW en andere betrokkenen

Na een voor sommige iets moeizamere start van het proces zijn de gesproken partijen in het mbo eenduidig positief over de totstandkoming van de servicedocumenten. Enkele partijen (zoals de studenten-vertegenwoordiging) geven aan dat ze vanaf het begin minder goed aangehaakt waren en dat ze zochten naar hun rol en bijdrage in het proces. Door zorgen te uiten en deze met elkaar te bespreken kwam er na verloop van tijd verbetering in de samenwerking. De samenwerking wordt uiteindelijk als cocreatie met korte lijnen omschreven door betrokken partijen. De belanghebbende organisaties stellen de responsiviteit van het Ministerie van OCW erg op prijs. Het ministerie was goed benaderbaar, luisterde goed en vragen werden directer beantwoord dan normaal.

De betrokken organisaties werkten samen op basis van gelijkwaardigheid, maar hadden wel een verschillende positie. Zo lag de beleidsbepaling primair bij OCW, de sectorraden en de vakbonden. De studenten-vertegenwoordiging had een meer adviserende rol.

Alle betrokken organisaties hebben acties ondernomen om input en feedback op te halen bij de achterban. Dat lukte voor de ene organisatie beter dan voor de ander. Sommige konden gebruikmaken van bestaande gremia, zoals ledenvergaderingen of specifieke werkgroepen. Andere hadden meer moeite om ruggespraak te organiseren, waarbij het korte tijdsbestek (waarin de servicedocumenten werden ontwikkeld/aangepast) en de bestuurlijke insteek van de documenten een belangrijke rol speelden. Iedereen was zich ervan bewust dat een crisissituatie ook om snel handelen vroeg, dus hier was ook begrip voor.

'Als de urgentie groot is wordt de noodzaak voor snel schakelen sterker gevoeld, dat heeft weer positieve impact op de intensiteit van samenwerking tussen alle partijen. De lijnen zijn tijdens corona korter geworden en is er sneller ingespeeld op de veranderingen' – MBO Raad

---

Het gebruik van de servicedocumenten

Er is onderzocht hoe de servicedocumenten gebruikt werden door de doelgroep (mbo-scholen). Bij de meeste mbo-scholen werden de servicedocumenten door crisisteam opgepakt en verder verspreid. Deze crisisteam werden speciaal voor COVID 19 ingericht. Soms werden de documenten integraal doorgezet naar de opleidingen, soms met een handreiking erbij, of soms werden ze vertaald naar instellingspecifieke servicedocumenten. De servicedocumenten gaven mbo-scholen dan ook handvatten voor het maken van eigen keuzes. De maatregelen die hierin beschreven werden, gaven de instellingen de ruimte om zelf keuzes te maken over hoe het onderwijs doorgang te laten vinden. Dit werd als positief ervaren door de instellingen.

'Wij hebben een coronacrisisteam opgezet, daar zijn alle praktische zaken en beleidsimplementaties opgepakt; ook de vertaalslag van servicedocumenten naar intern beleid. Het crisisteam heeft de servicedocumenten samengevat en geconcretiseerd naar de praktijk van het leslokaal. De verantwoordelijkheid voor de verdere communicatie en implementeren lag op teamniveau' –

Onderwijsinstelling

De documenten werden soms als erg gedetailleerd ervaren en in het begin was het niet duidelijk wat er veranderd was in een nieuwe versie. Later werden wijzigingen gemarkeerd, wat ontzettend gewaardeerd werd door de instellingen. Sommige instellingen gaven aan dat voor hen niet duidelijk was wat de (juridische) status van de documenten was. Sommige zagen het als een wettelijk kader, andere als een bestuurlijk akkoord, en weer andere als een handreiking. Verder gaven enkele experts aan dat de documenten niet voor iedereen even toegankelijk waren qua taalgebruik en vorm. De stukken werden door sommigen als bestuurlijk/beleidsmatig en ambtelijk in taalgebruik ervaren, waardoor voor docenten/andere medewerkers en studenten het soms lastig te volgen was. Voor studenten was het daardoor lastig om te begrijpen waar ze recht op hadden. Hier had beter op ingezet kunnen worden.

Lessen voor de toekomst

De servicedocumenten werden ervaren als effectief middel om mee te communiceren tijdens een crisissituatie. Dit werd tijdens de reflectiesessies die voor dit onderzoek zijn georganiseerd met onderwijsinstellingen nog eens bevestigd. De lessen die uit het gebruik van de servicedocumenten getrokken kunnen worden zitten enerzijds in het verder verbeteren van de documenten zelf. Anderzijds zijn er ook lessen te trekken voor het reguliere beleid.

Wanneer het gaat over verbeteringen aan de servicedocumenten (bij gebruik in crisistijd) dan is het van belang om de juridische status nog de documenten scherper te communiceren met de onderwijsinstellingen. Dat geldt voor het servicedocument als geheel, maar kan ook verschillen per maatregel. Het is daarom aan te raden om per maatregel duidelijk te maken welke ruimte er is voor de instellingen. Ook was het voor studenten lastig om te begrijpen waar ze recht op hadden. Het zou daarom goed zijn om bij het opstellen van servicedocumenten ook na te denken over de communicatie hierover met verschillende doelgroepen, zoals docenten en studenten.

Een aantal van de maatregelen zoals ze in het servicedocument worden omschreven zijn in feite geen wijzigingen van wetten of regels. In de servicedocumenten wordt vaker gewezen op ruimte die al aanwezig was en opgeroepen om hier gebruik van te maken. Wanneer er geen sprake meer is van een crisissituatie, is de vraag of bij instellingen ook voldoende doorgedrongen welke ruimte permanent beschikbaar is en welke ruimte door het aflopen van het servicedocument weer verdwijnt. Het is aan te raden om ook helder te communiceren over welke ruimte weer verdwijnt. Daarnaast is er een behoefte om op sommige onderwerpen beter te communiceren naar instellingen welke ruimte er permanent is.

4. Maatregelen middelbaar beroepsonderwijs

In deze paragraaf worden de bevindingen beschreven die betrekking hebben op de inhoudelijke maatregelen uit de servicedocumenten. Deze bevindingen zijn gebaseerd op de bevindingen uit alle drie de deelrapportages, en zijn geclusterd rondom de vier hoofdthema's:

1. Online afstandsonderwijs.
2. Instroom en doorstroom.
3. Beroepspraktijkvorming.
4. Examinering en diplomering.

Per thema gaan we in op de maatregelen (wat beoogden ze) en tekenen we op welke keuzes instellingen hebben gemaakt, en welke effecten we hebben gezien.

4.1 Online afstandsonderwijs

4.1.1 Onderwijs (op afstand) continueren

Wat beoogt de maatregel? Oproep onderwijsteams om goed gebruik te maken van of zich te laten inspireren door creatieve en verantwoorde opties die aanpassingen kunnen opleveren voor het 'wat' en het 'hoe' van het onderwijs om het onderwijs (op afstand) te kunnen continueren.

Welke keuzes hebben instellingen gemaakt?

Vanaf de eerste COVID-maatregelen zijn opleidingen snel (deels) overgegaan op onderwijs op afstand. In de eerste dagen en weken van de COVID-19-crisis hebben instellingen vooral gewerkt aan de randvoorwaarden om onderwijs op afstand te kunnen volgen. Keuzes van instellingen en opleidingen verschillen daarbij. Soms werd ervoor gekozen om een 'uitgekleed' programma aan te bieden, andere instellingen hadden al een basisinfrastructuur voor online onderwijs en konden eenvoudiger 'switchen'. Om te kunnen overstappen naar onderwijs op afstand is bij veel mbo-scholen ondersteuning geboden bij de ontwikkeling van digitale competenties. Dan kan men denken aan trainingen, begeleiding of het onderling kennis uitwisselen. Ook voor studenten was in veel gevallen technische ondersteuning georganiseerd om te leren werken met de online tools die gebruikt werden voor online onderwijs.

Instellingen geven aan dat toen er weer meer ruimte ontstond voor fysiek onderwijs de meeste instellingen gekozen hebben voor 'blended learning', waarbij het fysieke onderwijs op locatie (op enkele dagdelen) werd aangevuld met online afstandsonderwijs. Mbo-opleidingen hadden daarbij verschillende varianten. De ruimte voor fysiek onderwijs werd vooral benut voor praktijklessen en voor onderwijs aan kwetsbare groepen zoals eerstejaars studenten en studenten van entreeopleidingen. Onderwijs op afstand brengt uitdagingen met zich mee rondom motivatie van studenten. Onderwijsteams en docenten hebben daarom naar manieren gezocht om de actieve aanwezigheid van studenten in de online lessen te stimuleren.

Wat zijn de effecten

Allereerst zien we in de literatuurstudie effecten op studentenwelzijn en studententevredenheid. In onderzoeken geven veel studenten aan dat ze bij een grote inzet van online afstandsonderwijs voor een langere periode moeite hadden om gemotiveerd en geconcentreerd te blijven, en dat ze het contact met medestudenten en docenten misten. Een deel van de studenten voelt zich eenzaam als het (grotendeels) thuisonderwijs volgt. Dit lijkt ook te komen doordat bij online afstandsonderwijs het organiseren van samenwerking en sociaal contact lastiger bleek te zijn.

We zien dit dan ook terug in onderzoeken naar de ontevredenheid over het onderwijs op afstand bij studenten. De ontevredenheid zit met name op het vlak van interactie en sociaal contact. Er werden niet altijd didactische werkvormen toegepast waarvan studenten vonden dat die passend waren voor online afstandsonderwijs. Daarnaast misten ze de interactie die je hebt in een fysieke context. Tegelijkertijd waren er ook positieve signalen in het literatuuronderzoek. Sommige studenten geven aan gemotiveerder te zijn. Dit komt met name door de flexibiliteit die online onderwijs geeft en de beperking van reistijd. Dit werd ook bevestigd in enkele casestudies en expertgesprekken.

Het mbo-onderwijs heeft heel snel de omschakeling gemaakt van fysiek naar online onderwijs. Echter, online afstandsonderwijs heeft de onderwijskwaliteit onder druk gezet. Zo constateert de Inspectie dat digitale lessen op afstand in het algemeen niet goed aansluiten bij de behoefte van mbo-studenten om praktische vaardigheden te leren. Daarnaast hebben (vooral in het begin) technische perikelen het onderwijs op afstand bemoeilijkt. Dit blijkt uit het literatuuronderzoek en wordt eveneens bevestigd in de casestudies. Samenwerking en sociaal contact blijken (vooralsnog) online lastiger te organiseren voor docenten. Hierdoor is het contact in hun ogen onderwijsinhoudelijk gezien achteruitgegaan. Daarom zochten studenten elkaar buiten de les om op om met elkaar samen te werken voor school en werd er op alternatieve manieren contact gevonden met docenten. Uit het literatuuronderzoek en de belronde met instellingen blijkt dat studenten, docenten en leidinggevenden grote verschillen ervaren in de digitale didactische vaardigheden van docenten. Mbo-scholen maken zich zorgen over de socialisatiefunctie van het onderwijs. Elementen die hieraan bijdroegen als internationalisering en projectonderwijs vielen weg tijdens COVID-19, waardoor studenten een belangrijk stuk in hun vorming tot volwassenheid hebben moeten missen.

Voor bepaalde (groepen) studenten biedt onderwijs op afstand positieve kansen, bijvoorbeeld omdat zij bij het afstandsonderwijs minder prikkels ervaren dan bij het leren op de instelling, omdat zij meer in hun eigen tempo kunnen werken of geen reistijd hebben. Ook diverse studenten met verminderde mobiliteit (als gevolg van chronische ziekte, handicap) hebben voordelen ervaren van online afstandsonderwijs, bijvoorbeeld doordat ze het onderwijs meer inclusief vonden. Daarnaast zien docenten dat online onderwijs op afstand heel goed werkt voor sommige onderwijsvormen (bijvoorbeeld instructies/hoorcolleges). De mogelijkheid om een les terug te kijken wordt daarbij vaak genoemd. Ten slotte noemen docenten dat online onderwijs op afstand (in potentie) ook mogelijkheden biedt voor differentiatie en gepersonaliseerd onderwijs. Daarbij worden het versnellen van het studietempo, extra uitleg en laagdrempelig contact genoemd.

Door het overschakelen naar online onderwijs werd duidelijk dat een behoorlijk aantal studenten (nog) beperkt bekwaam is in ict-basisvaardigheden en zelfstandig werken. Uit het literatuuronderzoek blijkt dat volgens docenten de ict-vaardigheden van studenten niet altijd toereikend waren voor het goed volgen van online onderwijs. Doordat in online afstandsonderwijs het minder goed mogelijk was om praktijklessen te geven lijkt een gedeelte van de studenten minder (praktische vaardigheden) te hebben geleerd. Wel geven docenten aan dat studenten andere kennis, vaardigheden en gedrag hebben ontwikkeld bij het online afstandsonderwijs, met name op het gebied van ict en zelfstandig werken.

Tot slot zien we in de literatuurstudie dat onderwijs op afstand ook effect heeft gehad op het welzijn en werkdruk van medewerkers. Docenten geven in verschillende onderzoeken aan dat ze directe interactie missen met studenten (tijdens lessen) en met collega's. Ze voelen zich wel steeds bekwaamer in het afstandsonderwijs, al geven ze aan meer tijd nodig te hebben om de potentie van online onderwijs beter te benutten. Online onderwijs voorbereiden kost meer tijd dan bij reguliere lessen, bijvoorbeeld door complexere interacties en creatieve werkvormen. Dat heeft gezorgd voor grote werkdruk en vermoeidheid. Onderwijs op afstand biedt ook kansen voor docenten. Ze zien voordelen als het gaat om efficiënter te werken en te overleggen.

Behouden onder welke voorwaarden?

Onderwijs op afstand heeft laten zien hoe belangrijk het fysieke aspect van onderwijs is. Tegelijkertijd heeft corona ook voor een innovatie-impuls in het onderwijs gezorgd; meer docenten zijn nu in staat om met digitale middelen additionele werkvormen te realiseren voor onderwijs en begeleiding van studenten. Zo hebben docenten en studenten ervaren dat met name korte een-op-een contactmomenten vaak ook goed digitaal kunnen. Wanneer technische mogelijkheden goed worden benut kan daarbij ook sneller worden gedifferentieerd met als voordeel dat reistijd daarbij wordt beperkt. Ook biedt online afstandsonderwijs volgens betrokkenen mogelijkheden voor kwetsbare studenten die moeilijk naar campus kunnen komen en studenten die in het buitenland verblijven.

Instellingen zien toekomst in blended onderwijs, waarbij er sprake is van een goede mix van online en fysiek onderwijs. Dit is geen 'one size fits all', maar wordt als maatwerk per instelling, opleiding en leerniveau gezien. Wat is er voor nodig om dit mogelijk te maken? Uit het literatuuronderzoek kwam naar voren dat docenten aangeven dat het voor hen belangrijk is dat de kaders (zoals het toezichtkader) helder zijn en de randvoorwaarden (tijd en technische middelen) daarbij toereikend zijn. Docenten zien hierbij digitale competenties van zichzelf als een belangrijke randvoorwaarde. Om een blijvende, positieve, impact te genereren, zal de nadruk gelegd moeten worden op de pedagogisch-didactische voordelen van het gebruik van digitale middelen

Verschillende stakeholders hebben er op gewezen dat in principe er al veel mogelijk is met betrekking tot het organiseren van onderwijs op afstand. Een belangrijk uitgangspunt hierbij is dat de docent en het opleidingsteam bepalen welke didactische vorm er wordt ingezet. Dit dient zorgvuldig afgestemd te worden. Borging rondom onderwijskwaliteit is vastgelegd in het Professioneel Statuut en via het onderwijs- en examenreglement (OER). Ook is het van belang dat studenten hierin gehoord worden.

'De kwaliteit van het onderwijs moet centraal staan bij de eventuele inzet van digitaal onderwijs. Wat hebben studenten nodig en hoe kan de opleiding het beste worden ingevuld?' - **Student**

4.1.2 Onderwijstijd

Wat beoogt de maatregel?

Mogelijkheid om de verhouding tussen begeleidde onderwijstijd (bot)-, beroepspraktijkvorming (bpv) en overige (zelfstudie)uren flexibel in te kunnen delen, mits de diplomawaarde niet in het geding komt.

Welke keuzes hebben instellingen gemaakt?

Mbo-instellingen hebben in de voor dit onderzoek gevoerde gesprekken aangegeven dat bij veel opleidingen het onderwijsaanbod is veranderd ten opzichte van het reguliere lesprogramma. Zo is bij verschillende opleidingen het aantal lessen verminderd tijdens de COVID-19-crisis. Die vermindering lijkt met name te zitten in het aantal praktijklessen. Het aantal studieloopbaan- of mentorlessen is soms toegenomen. Ook is onderwijs vaker in kleinere groepen gegeven. De keuze om gebruik te maken van deze maatregel wordt voornamelijk op opleidingsniveau genomen. Hierbij is afstemming met verschillende stakeholders, zoals examencommissies.

Wat zijn de effecten?

Instellingen hebben extra onderwijsuren ingezet voor begeleiding van studenten om met de negatieve effecten van het beperken van fysiek onderwijs en het aanbieden van online afstandsonderwijs om te gaan, zoals motivatie- en concentratieproblemen. Uit het literatuuronderzoek blijkt dat dit als positief ervaren is door studenten, studieloopbaanbegeleiders en docenten.

Behouden onder welke voorwaarden?

Ondanks dat het instellingen tijdens COVID-19 noodgedwongen moesten schuiven met onderwijsuren omdat bijvoorbeeld praktijklessen of bpv niet door kon gaan, zien instellingen ook voordelen van de maatregel voor het regulier onderwijs. Uit de gesprekken met onderwijsinstellingen (belronde en casestudies) komt naar voren dat flexibiliteit in onderwijstijd wordt benut om tijd effectiever te besteden en ruimte vrij te maken die gepersonaliseerd kan worden ingezet. Verschillende opleidingen hebben urennormen losgelaten, om onderwijs in kleinere groepen aan te bieden en vrijgekomen tijd te gebruiken voor meer begeleiding en individuele keuzes van studenten. Onderwijsinstellingen die wij gesproken hebben tijdens dit onderzoek willen graag de flexibiliteit in onderwijstijd behouden voor het bieden van maatwerk. Vaak gaat het om meer ruimte in de bot-uren, om onderwijs meer gepersonaliseerd in te kunnen zetten en studenten meer individuele begeleiding te kunnen bieden. De voorwaarde dat de onderwijskwaliteit moet worden gewaarborgd, wordt onderschreven. De opleiding moet dit goed onderbouwen en de kwaliteit verzekeren. De huidige regels voor (verantwoording van) de onderwijstijd in wet- en regelgeving worden door instellingen als belemmerend ervaren.

4.2 Instroom en doorstroom

4.2.1 Vroegtijdige aanmelding

Wat beoogt de maatregel?

Voor het studiejaar 2020-2021 werd de vervroegde aanmelddatum tijdelijk verschoven van 1 april naar 1 mei.

Welke keuzes hebben instellingen gemaakt?

Niet van toepassing.

Wat zijn de effecten?

Uit het literatuuronderzoek (pagina 24) blijkt dat in het COVID-19-jaar 2020/2021 het aantal vroegtijdige aanmeldingen flink steeg. Dit lijkt echter het directe gevolg van de tijdelijke verschuiving van de uiterlijke aanmelddatum van 1 april naar 1 mei. Wanneer 1 april als datum wordt aangehouden, blijft het aandeel vroegtijdige aanmeldingen gelijk met jaar ervoor.

Behouden onder welke voorwaarden?

Geen indicaties om deze maatregel te behouden.

4.2.2 Toelating

Wat beoogt de maatregel?

De centrale examens in het voortgezet onderwijs (vo) gingen in het examenjaar 2020 als gevolg van COVID-19 niet door. De resultaten van de schoolexamens vormden dat jaar de basis voor het behalen van het diploma. In het examenjaar 2021 gingen het schoolexamen en het centraal examen beide door, met uitzondering van het centraal examen in de beroepsgerichte profielvakken op het vmbo. Het beroepsgerichte profielvak van het vmbo is ook in 2021 afgesloten met een schoolexamen. Daarnaast is in het examenjaar 2021 de mogelijkheid geboden om het eindcijfer van één vak (niet zijnde een kernvak) buiten beschouwing te laten als leerlingen daarmee kunnen slagen voor het diploma.

Daarnaast is in het servicedocument voor het mbo opgenomen dat voor toelating tot het mbo de reguliere vooropleidingseisen gelden, inclusief eventuele nadere vooropleidingseisen zoals deze zijn vastgelegd in de doorstroomregeling vmbo-mbo 2021. Met het oog op de impact van COVID-19 en de mogelijkheid om bij de vo-examens een vak buiten beschouwing te laten, gelden hierbij echter uitzonderingen.

Een leerling die in het studiejaar 2020-2021 een vo-diploma heeft behaald, maar een onvoldoende heeft gehaald voor een in de regeling genoemd vak, of dit vak heeft weggestreept met als doel het behalen van het diploma, kan voor de duur van het servicedocument alsnog doorstromen.

Welke keuzes hebben instellingen gemaakt?

Niet van toepassing.

Wat zijn de effecten?

Uit het literatuuronderzoek blijkt dat door de COVID-19(-maatregelen) de instroom in het mbo hoger was dan verwacht.

Behouden onder welke voorwaarden?

Geen indicaties om deze maatregel te behouden.

4.2.3 Voorwaardelijke doorstroom binnen mbo en naar hbo

Wat beoogt de maatregel?

Doorstroom mbo-mbo: voor studiejaar 2020-2021 en 2021-2022 is een oproep gedaan aan mbo-instellingen om na te gaan in hoeverre het wenselijk is voor mbo-studenten die nog geen diploma hebben behaald toe te staan dat zij toch mogen beginnen aan een vervolgopleiding in het mbo.

Doorstroom mbo-hbo: mbo-studenten met een kleine studieachterstand door corona kunnen onder voorwaarden naar hbo, waarbij zij tot 1 januari de tijd om het mbo-diploma te halen.

Welke keuzes hebben instellingen gemaakt?

Uit de gesprekken met onderwijsinstellingen blijkt dat veel instellingen voorwaardelijke doorstroom hebben mogelijk gemaakt (zowel binnen de eigen instelling als naar hbo-instellingen). Binnen de instelling was dit makkelijker te organiseren dan doorstroom naar een andere instelling. Daarbij was meer afstemming nodig op studentniveau. Mbo- en hbo-instellingen hebben soms (regionaal) afspraken gemaakt over voorwaardelijke toelating.

Wat zijn de effecten?

Uit het literatuuronderzoek blijkt dat mbo-scholen in 2021 een toename constateren van het aantal studenten binnen de (vervolg)opleidingen van het mbo. De informatie in de servicedocumenten dat de wetgeving in het mbo hiervoor ruimte biedt, wordt gezien als een van de oorzaken van deze toename. Aanvullend wordt in de gesprekken met de instellingen aangegeven dat hierdoor voor sommige studenten verspilling van tijd wordt voorkomen die zou ontstaan als ze zouden blijven zitten. Vooral bij studenten met kleine achterstanden wordt dit als succesvol ervaren.

Slechts een beperkte groep studenten heeft gebruikgemaakt van de mogelijkheid van voorwaardelijke toelating bij de overstap mbo-hbo. Uit een voorlopige analyse van de Vereniging Hogescholen (zie literatuurstudie, pagina 25) komt naar voren dat in het studiejaar 2021-2022 ongeveer 75% van de doorgestroomde mbo-4-studenten vóór 1 januari 2022 alsnog het mbo-diploma heeft behaald en daarmee definitief is toegelaten. In mei 2022 komen meer cijfers hierover beschikbaar. In gesprekken met onderwijsinstellingen wordt aangegeven dat zij de voorwaardelijke doorstroom mbo-hbo met wisselend succes hebben ervaren. Een van de redenen hiervoor is dat studenten dan tijdelijk twee opleidingen moeten combineren en de afstemming van mbo- en hbo-roosters en lesprogramma's niet altijd optimaal is voor de student.

Op dit onderwerp is een beperkt beeld van de daadwerkelijke studievoortgang op korte termijn en ontbreekt op dit moment het zicht op de studievoortgang op langere termijn.

Behouden onder welke voorwaarden?

In de gesprekken met instellingen geven ze aan dat het mogelijk maken van voorwaardelijke doorstroom binnen mbo zou een goed instrument kunnen zijn voor sommige studenten. Niet als generiek maatregel, maar als maatwerk voor sommige studenten. Het gaat daarbij vooral om studenten met kleine achterstanden en aan wie een instelling goede begeleiding kan bieden bij de overstap. Het combineren van twee opleidingen vergt immers veel van studenten. Er zijn geen wijzigingen in wet- en regelgeving nodig om dit mogelijk te maken. Instellingen mogen nu studenten die niet voldoen aan de vooropleidingseisen toelaten als uit een geschiktheidsonderzoek blijkt dat zij de opleiding met succes zouden moeten kunnen afronden. Mogelijk zou een handreiking voor instellingen om dit ook na het coronatijdperk in goede banen te leiden kunnen bijdragen.

Ditzelfde geldt voor de voorwaardelijke doorstroom mbo-hbo. Deze voorwaardelijke doorstroom wordt door de mbo-instellingen als complexer ervaren: het is lastiger te organiseren, blijkt uit de interviews en casestudies bij mbo-instellingen. Daarbij geldt dat het ook administratief goed geregeld moeten kunnen worden (met inschrijvingen), iets waartegen tijdens de COVID-19-periode instellingen aanliepen. Om deze maatregel te behouden is het noodzakelijk om de betreffende wetgeving te wijzigen. Volgens gesproken instellingen zou dan geregeld kunnen worden dat mbo en ho-instellingen vastleggen hoe instellingen deze voorwaardelijke doorstroom transparant realiseren. Het is belangrijk voor de verwachtingspatronen van studenten dat duidelijk is hoe de regeling werkt.

4.2.4 Bindend studieadvies

Wat beoogt de maatregel?

Het servicedocument gaf het volgende richtsnoer voor de omgang met het bindend studieadvies (bsa) in 2019-2020:

- Het geven van een studieadvies en het indien nodig verstrekken van een negatief bsa, kan pas gebeuren wanneer er voldoende beeld is over de studievoortgang van een student. Alleen als er onvoldoende studievoortgang is over de hele linie mag een negatief bsa worden gegeven.
- Een school betreft bij het afgeven van het bsa de persoonlijke omstandigheden van de student. Het feit dat de student onvoldoende studievoortgang heeft geboekt vanwege de COVID-19-maatregelen, en daardoor niet alle resultaten heeft behaald, is zo'n omstandigheid.
- De verplichting tot het geven van een studieadvies voor studenten in entreeopleidingen die per 1 februari 2020 zijn begonnen, komt te vervallen, omdat er geen sprake is van een voldoende beeld over de studievoortgang in deze COVID-19-periode.
- Scholen hebben tot twaalf maanden na de start van de opleiding (bij meerjarige opleidingen) de tijd om eventueel een bsa te geven.

In de richtlijnen mbo voor studiejaar 2020-2021 worden de mbo-scholen dringend opgeroepen om geen negatieve bsa te geven.

Welke keuzes hebben instellingen gemaakt?

Instellingen zijn verschillend omgegaan met het bsa. Uit meerdere onderzoeken (zoals beschreven in het literatuuronderzoek) blijkt dat de meeste mbo-scholen hebben besloten om in schooljaar 2019-2020 zeer terughoudend te zijn met een negatieve bsa of deze helemaal niet te verstrekken. Mbo-scholen hebben wel aan de werkwijze en procedures (van voortgangsgesprekken en waarschuwingen) rondom het bsa vastgehouden.

Wat zijn de effecten?

In de gesprekken met de instellingen geven ze aan dat de maatregel heeft gewerkt om uitval in het eerste jaar te voorkomen. Het bsa is sinds het studiejaar 2018-2019 van toepassing in het mbo. Uit het literatuuronderzoek blijkt dat de COVID-19-pandemie en -maatregelen de implementatie van het bsa in het mbo lijken te hebben verstoord. Er was al sprake van onduidelijkheid over de criteria op basis waarvan het bsa wordt verstrekt en dit biedt teams ruimte voor interpretatie van de vorm en inhoud van het bsa en zijn procedures. De COVID-19-pandemie en -maatregelen lijken een meer gemeenschappelijke uitvoeringspraktijk te hebben vertraagd.

Ook blijkt uit het literatuuronderzoek dat er door de COVID-19-pandemie en -maatregelen sprake was van veel uitval van studievoortgangsgesprekken. Hierdoor is het zicht op studievoortgang voor sommige studenten beperkt. Dat heeft ook impact op de uitvoering van bsa. Uit onderzoek blijkt dat slechts een klein gedeelte (4%) van de mbo-studenten lijkt een negatief bsa te hebben gekregen.¹ Ook is het aantal vroegtijdige schoolverlaters sterk gedaald, met name in 2020-2021. Dit lijkt samen te hangen met het lage aantal negatieve bsa dat verstrekt is. Wanneer er wel sprake was van een negatief bsa, lijken de COVID-19-maatregelen beperkt invloed te hebben gehad op de nazorg die bij een negatief bsa komt kijken. Wel vinden studenten met een negatief bsa niet altijd dat er voldoende rekening is gehouden met COVID-19, ondanks dat scholen terughoudend zijn geweest met een negatieve bsa. Uit de gesprekken en casestudies met instellingen blijkt dat instellingen zien dat studenten met een kleine achterstand in jaar één, vaak deze nog kunnen inhalen in het tweede jaar. Hier zijn vanuit de literatuurstudie geen cijfers over beschikbaar.

Behouden onder welke voorwaarden?

Er zijn verschillende perspectieven op het bindend studieadvies. Sommige instellingen hebben ervaren dat studenten zonder het bsa meer kansen krijgen en opgelopen achterstand kunnen inhalen. Zij zouden het bsa in de toekomst niet meer, of minder dwingend, willen toepassen. Tegelijkertijd geven andere instellingen juist aan dat het bsa een stimulans kan zijn voor studenten om zich optimaal in te zetten en studenten die met een te grote achterstand doorstromen zullen het moeilijk krijgen in de latere studie jaren. Zij willen het bsa graag weer inzetten, zoals dat het geval was in de periode voorafgaand aan COVID-19. Voor al deze perspectieven is in principe geen aanpassing in wet- en regelgeving noodzakelijk.

4.3 Beroepspraktijkvorming

4.3.1 Beroepspraktijkvorming

Wat beoogt de maatregel?

Stages bij bol-opleidingen: oproep om, in samenwerking met SBB, te zoeken naar creatieve oplossingen voor stagetekorten en waar nodig een alternatieve invulling van bpv mogelijk te maken. Daarbij krijgen scholen meer mogelijkheden voor het organiseren van praktijkopdrachten ter vervanging van de bpv in de bol-opleidingen.

Leerbanen bij bbl-opleidingen: oproep om waar nodig, in samenwerking met SBB, te onderzoeken of een alternatieve leerbaan een oplossing kan zijn als een bbl-student door COVID-19 geen leerbaan bij een erkend leerbedrijf kan krijgen en/of dat een leerbaan gedurende het studiejaar komt te vervallen.

Welke keuzes hebben instellingen gemaakt?

De maatregelen uit het servicedocument waren een oproep om te zoeken naar creatieve oplossingen voor stagetekorten (bol) en alternatieve leerbanen (bbl) binnen de bestaande kaders, en indien nodig om een alternatieve invulling van beroepspraktijkvorming mogelijk te maken.

---

¹ KBA Nijmegen, Evaluatie en monitoring wet vroegtijdige aanmelddatum en toelatingsrecht

Zowel uit de literatuurstudie als uit de gesprekken met scholen blijkt dat aan het begin van de pandemie instellingen veelal kozen voor het verplaatsen van onderdelen van de bpv of voor het inzetten van een vervangende opdracht, zoals een simulatie die dan op school werd uitgevoerd. Soms werd beroepspraktijkvorming ook verplaatst naar een alternatief moment in de opleiding. Naarmate de COVID-19-periode langer duurde werd vaker naar vervangende beroepspraktijkvormingsplekken gezocht. Daarbij werd ook nauw samengewerkt met SBB (dat op verzoek van het Ministerie van OCW in april 2020 startte met het actieplan stages en leerbanen), en in sommige gevallen met gemeenten of het UWV. Waar een stageplek in de eigen branche niet voor handen was, werd gekeken naar een plek in een andere sector, of op een alternatieve locatie, of bijvoorbeeld bij een leerbedrijf op de mbo-instelling. Ook werd er gekeken naar leerbedrijven die slechts een deel van de leerdoelen van de stage konden afdekken.

Wat zijn de effecten?

De belangrijkste effecten van de maatregelen rondom bpv hebben betrekking op onderwijskwaliteit en studievoortgang. Wat onderwijskwaliteit betreft, blijkt uit de cijfers (literatuurstudie) en uit gesprekken en casestudies met mbo-scholen dat alternatieven voor bpv hard nodig waren. Het aantal stages en leerbanen bewoog mee met COVID-19(-maatregelen); hoe meer maatregelen er van kracht waren, hoe groter het stagetekort (volgens cijfers van SBB). De krapte in stages en leerbanen verschilt echter per sector en per regio. Zo waren de grootste tekorten bij zorg en welzijn, office en juridisch, en bij entree. De gezamenlijke inzet (en creativiteit) van mbo-scholen, SBB, werkgevers, sociale partners en gemeenten wierp wel zijn vruchten af. Dit is terug te zien in de cijfers van SBB (zie literatuuronderzoek, pagina 27) over het aantal nieuw erkende leerbedrijven en in de teruglopende stagetekorten. Uit de enquête onder studenten (deelrapportage III van dit onderzoek) blijkt ook dat bij ongeveer de helft van de studenten de stage anders was ingericht door corona. Daarnaast blijkt uit het literatuuronderzoek dat een klein deel van de studenten eind 2020 (nog) geen reguliere beroepspraktijkvormingsplaats had. Een beperkte groep heeft te maken gehad met afgebroken of uitgestelde stages, met als mogelijk gevolg vertraging van de studievoortgang. Deze vertraging was niet altijd te voorkomen, vooral in de sectoren horeca, toerisme en evenementen. Ook uit het literatuuronderzoek blijkt dat studenten aangeven dat ze zich zorgen maken of ze hun opleiding wel binnen de gestelde tijd kunnen afmaken.

Naast het tekort aan stageplaatsen, maken instellingen zich ook zorgen over de kwaliteit van de stageplaatsen die er wel zijn. Ze zijn volgens betrokkenen niet altijd van dezelfde kwaliteit als reguliere praktijkvormingsplekken. Bij sommige alternatieve stages ligt de kwaliteit van stages lager dan vóór COVID-19. Met name omdat studenten minder routine opdeden, minder werkprocessen oefenden, minder begeleiding kregen en/of minder leerden qua beroepshouding. Dat geldt in het bijzonder voor vervangende opdrachten die soms werden ingezet. Dit beeld wordt bevestigd in de enquête onder studenten: de helft van de respondenten geeft aan (veel) minder geleerd te hebben tijdens de alternatieve stage.

Behouden onder welke voorwaarden?

Op het gebied van bpv zijn tijdens de COVID-19 pandemie veel creatieve oplossingen bedacht. Er is geen brede behoefte om de maatregelen te behouden buiten een crisissituatie. Uit de expertgesprekken en de casestudies blijkt dat de alternatieven vormen voor bpv tijdens COVID-19 vaak als 'second best' worden gezien. Wel geeft een aantal instellingen aan dat er in enkele gevallen behoefte kan blijven aan maatwerk bij bpv.

Uit de literatuurstudie blijkt dat instellingen hebben ervaren dat vaardigheden die normaal gesproken in stages en bpv worden opgedaan, ook anders kunnen worden georganiseerd, als blijkt dat de 'traditionele' manier van stage- en bpv-plaatsen creëren onvoldoende ruimte biedt. Geïnterviewden geven aan (zie deelrapportage II) dat ze wel de meerwaarde zien in het behouden van alternatieve opties voor praktijkonderwijs of als maatwerk. Zo kunnen ontwikkelde simulaties worden ingezet voor praktijklessen.

'Echte praktijkvormen blijven wenselijk. Een kappersleerling leert pas goed knippen op een echt persoon. Maar de combinatie met alternatieven werkt goed.' - **Stagebegeleider**

Ook geven instellingen aan behoefte te hebben om aangaande bpv maatwerk te organiseren. Hierbij denken ze bijvoorbeeld aan bpv in arbeidsmarktsectoren waar er, ondanks krapte, stagetekorten zijn vanwege gebrek aan begeleidingscapaciteit op de werkvloer. Dit speelt op dit moment bij de opleiding voor doktersassistenten. Ook is er behoefte aan maatwerk wanneer er voor studenten geen passende reguliere plek beschikbaar is, bijvoorbeeld vanuit ondersteuningsbehoefte. De wens is dan dat alternatieve vormen voor stages kunnen worden ingezet om toch voorbereiding op bpv-aanbod mogelijk te maken. Zo zouden alternatieve stages op school of bij vanwege coronamaatregelen gesloten organisaties kunnen worden ingezet om toch bpv-aanbod mogelijk te maken. Voor deze situaties willen instellingen graag ruimte voor alternatieven behouden. De regels voor onderwijstijd zouden hiervoor voldoende ruimte moeten geven.

Daarnaast geeft een aantal instellingen en experts aan dat het interessant zou zijn om te kijken of erkenning op onderdelen van kwalificaties ook in de toekomst mogelijk kan blijven. Dat kan als maatwerk helpen voor studenten die in een niche zitten. Het biedt ook kansen voor excellentie, waarbij studenten specialisaties combineren of een deel van de stage op een hoger niveau kunnen doen.

4.4 Examineren en diplomeren

4.4.1 Diplomeringsrekenen en keuzevakken

Wat beoogt de maatregel?

Voor studenten die voor 1 oktober 2022 afstuderen, wordt de mogelijkheid geboden om het diploma te behalen zonder een resultaat voor keuzedelen en voor rekenen (en voor de entreeopleiding ook zonder niveaubepaling op alle of enkele taalvaardigheden voor Nederlandse taal). Het bevoegd gezag beslist of van deze ruimte gebruik wordt gemaakt, onderbouwt de keuze aan de hand van de hiervoor genoemde voorwaarden en past zo nodig het examenprogramma hierop aan.

Welke keuzes hebben instellingen gemaakt?

Mbo-instellingen hebben veelal de toetsen of examens voor rekenen en keuzevakken toch doorgang laten vinden. In 2020 is de maatregel vaker gebruikt dan in 2021. Instellingen zijn verschillend omgegaan met de ruimte in diplomering van de keuzedelen en van rekenen. Soms werd hier centraal op gestuurd, waarbij instellingen vasthielden aan het afnemen van deze examens of juist gebruikmaakten van de ruimte om deze examens niet af te nemen. Vaak werd de keuze van het wel of niet afnemen van deze examens overgelaten aan het opleidingsteam of aan de student. Op basis van de enquête kunnen we stellen dat mbo-instellingen veelal de toetsen of examens voor rekenen en keuzevakken toch doorgang hebben laten vinden. 85% van de respondenten geeft aan dat deze toetsen en examens voor keuzedelen en rekenen gewoon zijn doorgegaan.

Wat zijn de effecten?

Uit de gesprekken en casestudies blijkt dat instellingen die de maatregel benut hebben vinden dat het heeft geholpen om studievertraging van een groep studenten te voorkomen. Hierover zijn vanuit het literatuuronderzoek en de enquête onder studenten geen onderbouwende en/of aanvullende effecten gevonden.

Behouden onder welke voorwaarden?

Er zijn geen indicaties om deze maatregel te behouden.

4.4.2 Alternatieve examenvormen

Wat beoogt de maatregel?

Op verschillende punten mag afgeweken worden van reguliere examenprocedures om (praktijkgerichte) examens doorgang te kunnen laten vinden door alternatieve examenvormen, examens op afstand en/of een andere wijze van beoordeling.

Welke keuzes hebben instellingen gemaakt?

De maatregelen die in de servicedocumenten worden beschreven hebben betrekking op het aanbieden van alternatieve examenvormen. We hebben gezien dat instellingen noodzakelijke aanpassingen hebben doorgevoerd in de examinering van studenten. De meest voorkomende aanpassingen zaten in alternatieve manieren van examens afnemen en de vervanging van examens in de bpv door examens op school. Hierbij waren altijd opleidingsteams en examencommissies betrokken. Dit heeft vaak tot aanpassingen in examenbeleid geleid. Hierbij werd door de examencommissies samen met opleidingsteams getoetst wat de consequenties van de eventuele aanpassingen waren voor de uiteindelijke kwaliteit van het examen. Examencommissies hebben tijdens de COVID-19-periode specifieke maatregelen getroffen om de deugdelijkheid van de examinering en diplomering te borgen. Zo hebben ze extra toezichtsactiviteiten uitgevoerd, zoals bijwoningen.

Wat zijn de effecten?

Er zijn verschillende signalen (zowel uit de casestudie als uit literatuuronderzoek) dat door de coronamaatregelen, de positionering van examencommissies binnen de instellingen is versterkt. Er was meer overleg tussen examencommissies en teams, en tussen examencommissies en het bestuur. Veel examencommissies ondersteunden, adviseerden en dachten mee, en dat waren er meer dan voorheen. Er was binnen instellingen meer dialoog over de kwaliteit van examinering. Zowel bij het maken van keuzes in de inrichting van examens als bij de ontwikkeling en uitwerking van werkdocumenten, alsook protocollen, verantwoordingsdocumenten en formats, maakten instellingen gebruik van landelijke richtlijnen. Dit hielp bij het borgen van examens. Een verbeterpunt zat bij het evalueren van aangepaste examen- en diplomeringprocessen; dit is in de hectiek niet altijd gebeurd.

Uit het literatuuronderzoek blijkt dat betrokkenen de kwaliteit van examens tijdens COVID-19-pandemie verschillend ervaren. Een gedeelte van de studenten heeft te maken gehad met alternatieve vormen van toetsen. Voor niveau 3 en 4 geldt dit voor ongeveer de helft van de studenten. De inzet van andere vormen van examens werd verschillend ontvangen, al was men over het algemeen wel positief. Zo waren er zorgen over de inzet van simulaties en was men positief over de inzet van formatieve toetsen. Over online toetsing waren de meningen verdeeld. Bij docenten zijn wel wat zorgen over diplomawaarde op de lange termijn, bijvoorbeeld door het vervallen van keuzevakken of aanpassing in bpv. Examencommissies geven juist aan dat de kwaliteitsnormen voor diplomering zijn geborgd zijn.

De coronamaatregelen hebben ook effect gehad op het welzijn van studenten betreffende examinering. Studenten maakten zich zorgen over (doorgang van) examens. Daarbij zaten er zorgen rondom gezondheidsrisico's (bij doorgang op locatie), een versturende voorbereiding op examens, of logistieke problemen (voldoende praktijkruimte, werkende ict-verbinding). Omdat de toetsing een uitdaging was, kozen veel instellingen voor het vervangen van toetsen door opdrachten. Deze opdrachten waren niet altijd even duidelijk voor studenten.

Tot slot waren er effecten op het welzijn en werkdruk van docenten. Formatieve toetsen worden als een positief aspect gezien van het online toetsen; het bespaart tijd door het geautomatiseerde nakijken. Wel zien we dat de werkdruk op examencommissies is toegenomen. Er moest snel geschakeld worden (korte doorlooptijden en deadlines), en extra toezichtsactiviteiten worden uitgevoerd.

Behouden onder welke voorwaarden?

Examens moeten weer gewoon doorgaan, maar andere vormen van examinering wil men soms behouden. Zo is men sterk te spreken over portfolio-examens en groepsopdrachten. Ook het inbrengen van resultaten van (online) formatieve toetsen voor het examendossier werd als positief gezien. Deze vorm van toetsen levert studenten meer individuele feedback op waardoor ze beter zicht hebben op hun leerproces. Ook kunnen examens compacter worden, omdat, met zicht op de behaalde formatieve resultaten, het niet altijd nodig is om alles nogmaals uitgebreid te examineren.

Om deze vormen van examinering (en toetsing) in te zetten is in principe geen aanpassing in wet- en regelgeving nodig. Dit dient geborgd te worden door procedures in de school. Daarnaast geeft de inspectie aan dat het toezichtskader recent is aangepast op examineringsvormen en daarmee ruimte geeft aan andere manieren van examineren.

5. Proces hoger onderwijs

In dit hoofdstuk worden hoofdlijnen uit de evaluatie beschreven aangaande het proces van de totstandkoming van de servicedocumenten in voor het ho. Daarmee wordt ingegaan op tweede hoofddoel van deze evaluatie: welke lessen zijn geleerd voor onderwijsbeleid (zowel regulier als voor een denkbare middellange termijn waarin COVID-19 nog impact kan hebben op het onderwijs) betreffende de wijze van samenwerking tussen alle betrokkenen in het mbo en ho, en het gebruik van servicedocumenten in een crisis? De geleerde lessen zijn hoofdzakelijk gebaseerd op de belronde en de expertgesprekken. Er is gesproken met de betrokken stakeholders bij de totstandkoming van de servicedocumenten, zoals het ministerie, vakbonden, studentenbonden en sectorraden (zoals VH, UNL, NFU ISO, LsvB, CNV en FNV), en met afgevaardigden van hbo-scholen en universiteiten, die in de praktijk met de servicedocumenten moesten werken.

Samenwerking OCW en andere betrokkenen

Alle gesproken organisaties die betrokken zijn geweest bij de totstandkoming van de servicedocumenten geven aan een positief beeld te hebben van de begeleiding van OCW. Ook heeft de intensieve samenwerking tussen de betrokken koepelorganisaties geleid tot een beter onderling begrip tussen betrokken partijen, zowel over thema's rondom corona als over andere onderwerpen, op onderwijs- en onderzoeksgebied. Overwegend was men ook positief over de terugkoppeling die men kreeg omtrent gemaakte keuzes, ook wanneer men het niet inhoudelijk eens was met gemaakte keuzes. Soms ontbrak het echter aan een terugkoppeling over de overwegingen die gemaakt werden. Een verbeterpunt was transparantie over het meenemen van sommige suggesties.

Het betrekken van de achterban van de organisaties is op verschillende manieren verlopen binnen het ho. Sommige konden gebruikmaken van bestaande gremia, zoals ledenvergaderingen of specifieke werkgroepen. Andere hadden in de coronacrisis dagelijks contact met de achterban en konden op die manier goed afstemmen over de servicedocumenten. Meerdere organisaties hebben actief de achterban bevestigd voor het toetsen van conceptversies van het servicedocument. Enkele gebruikten hier bijvoorbeeld ook enquêtes voor. Belangrijkste aandachtspunt was soms het gebrek aan tijd; er werd van organisaties verlangd om snel te handelen, maar dat was niet altijd even makkelijk. Tegelijkertijd was er ook begrip voor, het was immers een crisissituatie. Na verloop van tijd verliep het proces soepeler en hebben organisaties het betrekken van de achterban systematischer ingericht.

De betrokken belangenorganisaties zijn op verschillende manieren inhoudelijk betrokken, en hebben allemaal hun eigen rol bij de totstandkoming. Sommige zijn meer betrokken bij de totstandkoming (de sectorraden), andere meer bij het reviewen (studentenbonden). Dat was niet naar volle tevredenheid van alle partijen: studentenbonden en de brancheorganisatie voor private onderwijsinstellingen hadden graag (eerder) bij de inhoudelijke totstandkoming betrokken willen zijn. Het is als positief ervaren dat de informatieverbreiding direct naar de betrokken partijen verliep en niet met een omweg.

Het gebruik van de servicedocumenten

Tijdens de belronde en de casestudies (deelrapportage II) is met hogescholen en universiteiten besproken hoe de servicedocumenten werden gebruikt. Alle gesproken instellingen hebben een positieve houding ten aanzien van de inzet van de servicedocumenten. Hierbij geven verschillende instellingen aan dat alleen al de eenduidige en directe vorm van informatieverbreiding positief werd ontvangen. De kaders die in de servicedocumenten zijn aangegeven, zijn over het algemeen ervaren als een goede reflectie van de gesprekken die OCW heeft gevoerd met de instellingen.

Sommige instellingen gaven aan dat voor hen niet duidelijk was wat de (juridische) status van de documenten was. Sommige zagen het als een wettelijk kader, andere als een bestuurlijk akkoord en weer andere als een handreiking. Over het algemeen zijn de organisaties het eens dat het geen wettelijke kaders betreft, maar meer bestuurlijke afspraken. De meeste instellingen hadden een crisismanagementteam ingericht dat de servicedocumenten samenvatte, en verspreidde naar de organisatie en achterban. De maatregelen die in de servicedocumenten beschreven werden, gaven de instellingen de ruimte om zelf keuzes te maken over hoe het onderwijs doorgang te laten vinden. Dit werd als positief ervaren.

Lessen uit ontwikkeling en gebruik servicedocumenten

Zowel experts als de meeste instellingen geven aan dat zij de servicedocumenten een geschikt instrument vinden om tijdens de crisis duidelijkheid te geven aan het onderwijs over de mogelijkheden om onderwijs zo goed mogelijk te continueren. Het gaf de instellingen richting en handvatten over hoe te handelen. De samenwerking bij de ontwikkeling en toepassing van de servicedocumenten heeft geleid tot bevordering van de samenwerking tussen betrokken partijen. De open, samenwerkingsgerichte houding wil men graag behouden (voor op andere beleidsthema's).

Instellingen zien ook nadelen bij het gebruik van servicedocumenten. Zo werd de juridische status in beleving van de instellingen niet altijd duidelijk. In perceptie van sommige instellingen werd het als een wettelijk kader of bestuurlijke afspraak gezien, en niet zo zeer als ruimte die werd aangeboden om onderwijs te continueren (zoals omschreven in servicedocument om 'handreikingen te bieden...'). Dit leidde ertoe dat ze soms als richtlijnen werden gezien, en niet zozeer als ruimte die geboden werd om eigen keuzes te maken.

6. Inhoud van de maatregelen hoger onderwijs

In deze paragraaf worden de bevindingen beschreven die betrekking hebben op de inhoudelijke maatregelen uit de servicedocumenten. Deze bevindingen zijn gebaseerd op de bevindingen uit alle drie de deelrapportages, en zijn geclusterd rondom de vier hoofdthema's:

1. Online onderwijs op afstand.
2. Instroom en doorstroom.
3. Stage.
4. Examinering en diplomering.

Per thema gaan we in op de maatregelen die in de servicedocumenten terugkomen, en per maatregel tekenen we op welke keuzes instellingen hebben gemaakt, welke effecten we hebben gezien en wat er behouden zou kunnen blijven onder welke randvoorwaarden.

6.1 Online onderwijs op afstand

6.1.1 Onderwijs (op afstand) continueren

Wat beoogt de maatregel?

Oproep onderwijsteams om goed gebruik te maken van of zich te laten inspireren door creatieve en verantwoorde opties die aanpassingen kunnen opleveren voor het 'wat' en het 'hoe' van het onderwijs om het onderwijs te kunnen continueren.

Welke keuzes hebben instellingen gemaakt?

Instellingen hebben zich ingezet om het onderwijs zoveel mogelijk (online) te continueren. Dit is veelal gelukt, blijkt uit het literatuuronderzoek en uit de gesprekken met onderwijsinstellingen. Verschillende vormen van onderwijs, zoals hoorcolleges, werden vaak online beschikbaar gemaakt. Voor practica en stages was dat moeilijk, blijkt uit het literatuuronderzoek en de gesprekken. Dit zien we ook terug bij verschillen tussen opleidingen. Zo was het voor praktijkgerichte opleidingen (hotelschool, geneeskunde) door het praktijkelement ingewikkelder om onderwijs op afstand te verzorgen. Instellingen geven aan dat waar er weer ruimte was voor fysiek onderwijs, er veelal is gekozen voor een combinatie van onderwijs op afstand en onderwijs op de campus. Dit was mede doordat alleen onderwijs op afstand zwaar viel voor studenten. Eerstejaars kregen daarbij doorgaans meer fysiek onderwijs dan ouderejaars, daarnaast kregen praktijkonderwijs en toetsing vaak voorrang. Om docenten te ondersteunen bij het opzetten van online afstandsonderwijs werd (onderlinge) kennisuitwisseling gefaciliteerd. Ook werd er kennis uitgewisseld in landelijke netwerken (bijvoorbeeld via SURF, het Versnellingsplan en de Vraagbaak online onderwijs).

Wat zijn de effecten?

Uit zowel de literatuurstudie als de gesprekken met de instellingen komt naar voren dat het omschakelen naar onderwijs op afstand in het ho vrij snel verliep. In het begin leverde de omschakeling naar onderwijs op afstand, met name in het hbo, lesuitval op. Dit kwam met name door het wegvallen van praktijklessen en stages, zo blijkt uit de literatuurstudie. Studenten zijn wel kritisch over de onderwijskwaliteit. Het onderwijs werd door onderwijs op afstand 'compacter'; colleges beperkten zich tot het overbrengen van leerinhoud en er waren minder vragen tussendoor. Als positieve punten worden daarbij genoemd dat de onderwijstijd efficiënter wordt benut (geen verplaatsingen bijvoorbeeld). Ook blijkt uit verschillende bronnen dat werd ingestoken op meer begeleiding van studenten en dat dat leidde tot (volgens studenten) goede communicatie tussen studenten en studentdecanen.

Vooraf in het begin (maart 2020) van de pandemie zijn studenten en docenten kritisch op de onderwijsvormen die werden aangeboden. Online didactiek vraagt wat anders van de lesvorm en van vaardigheden van docenten. Instellingen geven aan dat de digitale onderwijsdidactiek en de ict-voorzieningen en -deskundigheid gedurende de periode met COVID-19-maatregelen zijn verbeterd. Na de zomer van 2020 was het voor hogescholen en universiteiten weer mogelijk om een combinatie te maken van fysiek en online onderwijs. Veel hogescholen en universiteiten kozen om blended learning aan te bieden (een deel online, een deel fysiek). Dit wordt positiever ervaren dan volledig online afstandsonderwijs, blijkt uit het literatuuronderzoek en de gesprekken met instellingen

Uit het literatuuronderzoek lijkt online afstandsonderwijs geen direct negatief effect te hebben op studievoortgang in het algemeen. Wel is er sprake van verschillen tussen groepen. Sommige studenten doen het goed met online onderwijs (bijvoorbeeld studenten die baat hebben bij een rustige leeromgeving), terwijl andere het negatief ervaren (studenten die sterke behoefte hebben aan sociale interactie). Peilingen (zie literatuuronderzoek) wijzen uit dat studenten blij zijn dat het onderwijs is doorgegaan tijdens de pandemie; ze waarderen de inzet van docenten om zo goed mogelijk onderwijs aan te bieden. We zien dit ook terug in de enquête, waarin de studenten gematigd positief zijn; de meerderheid is neutraal tot heel tevreden. Wo-studenten zijn over het geheel genomen licht positiever over het online onderwijs dat zij hebben ontvangen.

Er zijn ook signalen in het literatuuronderzoek dat studenten minder positief zijn over onderwijs op afstand ten opzichte van regulier onderwijs. Er was gedurende de pandemie behoefte om meer onderwijs op de hogeschool of universiteit te volgen. Ook zijn er positieve ervaringen met afstandsonderwijs. Zo zijn docenten door de inzet van digitale communicatiekanalen laagdrempeliger bereikbaar, en zien studenten voordelen in de flexibiliteit (in plaats en tijd) die erbij komt kijken. Studenten zijn het meest positief over vormen van online onderwijs die van tevoren zijn opgenomen en vormen waarbij een intensieve interactie tussen studenten en docenten aanwezig is (bijvoorbeeld een responsiecollege).

Het is moeilijk om de effecten van onderwijs op afstand op het studentenwelzijn te scheiden van de bredere impact van COVID-19(-maatregelen) op hun leven. Uit het literatuuronderzoek blijkt dat (op basis van eerder onderzoek) onderwijs actief kan bijdragen aan het welbevinden van studenten. Dat lijkt echter in mindere mate te gelden voor afstandsonderwijs. Door het wegvallen van sociaal contact en verminderde interactie is het risico op sociaal isolement, eenzaamheid en onveiligheid groter dan bij fysiek onderwijs. Naarmate studenten meer afstandsonderwijs volgen, ervaren zij vaker concentratie- en motivatieproblemen. Ook de werkdruk van docenten is toegenomen door het afstandsonderwijs. Het vormgeven en invullen van afstandsonderwijs vergde extra inspanningen bovenop de reguliere werkzaamheden.

Behouden onder welke voorwaarden?

Instellingen willen graag de positieve elementen van onderwijs op afstand behouden. Instellingen zijn bezig met de ontwikkeling van een nieuwe didactische/onderwijskundige visie. Er wordt hierbij vooral gedacht aan een visie met 'blended leren', waarbij fysieke en online (afstands)onderwijsactiviteiten, leermaterialen en tools worden gecombineerd. Per instellingen verschillen de ambities. Om dit mogelijk te maken zijn er vanuit wet- en regelgeving geen aanpassingen nodig. Er was al ruimte om hier vorm aan te geven.

Door sectorraden wordt aangegeven dat het aangekondigde voornemen om in 2024 van opleidingsaccreditatie over te stappen naar een instellingsaccreditatie positief zou kunnen bijdragen aan het innovatievermogen van het onderwijs om digitale vormen van onderwijs toe te voegen aan het curriculum van opleidingen. Momenteel zouden de basisstandaarden zoals ze in het beoordelingskader worden gebruikt weinig ruimte bieden om innovatieve vormen van onderwijs toe te passen.

6.1.2 Alternatieve examens- en toetsingsvormen

Wat beoogt de maatregel?

Wanneer tentamens niet fysiek op de instelling georganiseerd kunnen worden, dan kunnen instellingen alternatieven inzetten, zoals inleveropdrachten, mondelinge toetsen en openboektentamens. Als er geen goed alternatief is, kan de inzet van proctoring een geschikte optie zijn om een tentamen af te leggen.

Welke keuzes hebben instellingen gemaakt

Hogescholen en universiteiten werden verzocht om indien nodig alternatieve examenvormen in te zetten tijdens de pandemie. Omdat fysiek examineren niet mogelijk was, hebben veel instellingen hun examenvormen moeten aanpassen. Instellingen hebben zich samen met examencommissies ingespannen om het meten van de onderwijsresultaten zo veel mogelijk door te laten gaan. Diverse opleidingen hebben hun toetsvormen aangepast, bijvoorbeeld in het ontwerpen van online examens, zodat studenten op de onderwijslocatie of vanuit huis een tentamen kunnen maken. In de invulling hiervan zaten verschillen tussen hbo en wo. In het hbo werd vaak gekozen voor formatieve vormen, zoals (groeps- en individuele) opdrachten. In het wo werd vaker gekozen voor online varianten van examinering.

Uit het literatuuronderzoek en de gesprekken met instellingen blijkt dat het toetsen op afstand nieuwe uitdagingen met zich meebracht. Hierbij gaat het om het detecteren en voorkomen van fraude, het waarborgen van de privacy van studenten bij online toetsing en het toegankelijk maken van de benodigde software voor studenten. Niet alle instellingen waren in staat om alternatieve examenvorm op korte termijn te organiseren, waardoor er examens uitgesteld moesten worden begin 2020.

Wat zijn de effecten?

Uit gesprekken met instellingen blijkt dat ze positieve ervaringen hebben met het toepassen van alternatieve examenvormen. Proctoring was niet overal onomstreden vanwege privacy-bezwaren en continuïteitsrisico's vanuit studenten. Dit heeft er ook toe geleid dat slecht een beperkt gedeelte van de hogescholen en universiteiten proctoring heeft ingezet, en vooral werd gekozen voor andere vormen van examinering (opdrachten, essays, etc.). Wijzigingen aan examens zijn geborgd in de onderwijs- en examenreglementen. Deze zijn aangepast in samenspraak met examencommissies. Volgens de instellingen en examencommissies hebben de aanpassingen aan de examineringsvormen niet afgedaan aan de kwaliteit van de examinering. De kwaliteitsnormen voor diplomering zijn volgens instellingen en examencommissies geborgd. Een groot deel van de instellingen verwacht dat een deel van de aanpassingen in toetsing vanwege de COVID-19-crisis structureel zal worden.

Uit het literatuuronderzoek blijkt dat betreffende studievoortgang er nog geen duidelijk beeld is of uitstel van toetsen tot studievertraging heeft geleid. Vooralsnog lijkt het nog geen impact te hebben gehad op bijvoorbeeld diplomarendement². Uit de enquête onder studenten (deelrapportage III) blijkt dat een aanzienlijk deel (30%) van de studenten het gevoel heeft dat ze door andere examineringsvormen vakken gemakkelijker gehaald hebben. Uit het literatuuronderzoek blijkt dat studenten over het algemeen tevreden waren over de alternatieve examineringsvormen. Ze vonden de meeste alternatieve toetsingsvormen geschikt om kennis te toetsen. Proctoring vindt een groot gedeelte ook geschikt voor het toetsen van kennis, echter, de meerderheid vindt proctoring onprettig. Tot slot bleek uit gesprekken met onderwijsinstellingen dat de inzet van alternatieve examenvormen heeft geleid tot extra werkdruk voor docenten.

---

² Inspectie (2021). Gevolgen van 16 maanden COVID-19 voor het hoger onderwijs

Behouden onder welke voorwaarden?

Er is behoefte om de inzet van alternatieve vormen van examinering, zoals formatieve toetsen, inleveropdrachten en het schrijven van essays te behouden. Deze worden als waardevol ervaren door studenten en instellingen. Voor online vormen (zoals proctoring) is dat in mindere mate het geval. Er is veel onduidelijkheid over de wet- en regelgeving voor de inzet van proctoring. Voor de instellingen die aangeven wel proctoring te willen gebruiken zou meer helderheid gewenst zijn.

6.2 Instroom en doorstroom

6.2.1 Aanmelddeadline

Wat beoogt de maatregel?

Voor schooljaar 2020-2021 is de reguliere aanmelddeadline voor studenten (1 mei) verschoven naar 1 juni.

Welke keuzes hebben instellingen gemaakt?

Niet van toepassing.

Wat zijn de effecten?

Zowel in het literatuuronderzoek als in de gesprekken met instellingen (belronde en casestudies) zijn geen effecten gevonden die specifiek op deze maatregel betrekking hebben.

Behouden onder welke voorwaarden?

Er zijn geen indicaties dat deze maatregelen behouden moet blijven.

6.2.2 Bindend studieadvies

Wat beoogt de maatregel?

Bij hogescholen: eerstejaarsstudenten die studievertraging hebben opgelopen en daardoor de norm van het bsa in het studiejaar 2019-2020 of 2020-2021 niet haalden, hebben de mogelijkheid gekregen om de bsa-norm te halen in het volgende studiejaar. Daarbij zetten hogescholen zich in om ook het komende jaar studenten zo goed mogelijk te begeleiden en adviseren, wanneer de studie toch niet passend blijkt.

Bij universiteiten: universiteiten hebben vanwege de bijzondere omstandigheden besloten om het bsa in studiejaar 2019-2020 op te schorten en 2020-2021 de bsa-norm generiek te verlagen met een bandbreedte van 10-15%. Dat betekent dat eerstejaarsstudenten minder studiepunten hoefden te behalen om door te kunnen stromen naar het volgende studiejaar. Daarnaast konden op opleidingsniveau de regels van het bsa aangepast worden als dat gezien de specifieke omstandigheden van die opleiding nodig bleek.

Welke keuzes hebben instellingen gemaakt?

Instellingen hebben gekozen om de bsa-normen en -voorwaarden te versoepelen of op te schorten. Instellingen gingen hier wel verschillend mee om. Een aantal heeft ervoor gekozen het bsa helemaal niet meer toe te passen. De meeste instellingen en opleidingen hebben het bsa wel ingezet, maar zijn hierbij coulant geweest. Daarbij werd maatwerk geboden en alleen bij zeer grote achterstanden vastgehouden aan een negatief bsa. Opleidingen van hogescholen hebben vaak een niet-bindend advies afgegeven. Instellingen hebben daarbij gekozen om meer begeleiding en studiekeuzegesprekken te voeren.

Wat zijn de effecten?

Mede door het versoepelen en het opschorten van de bsa-normen zijn zowel de uitval als het switchen van studie in het studiejaar 2019-2020 ingrijpend gedaald. Wel zijn er signalen dat studenten met een opgeschort bsa moeite hebben hun vertraging in te lopen. We weten nog niet wat de effecten van deze maatregel op lange termijn zijn. Uit onderzoek van enkele ho-instellingen blijkt (zie literatuurstudie) dat hoe kleiner de achterstand van de student eind jaar één is, hoe groter de kans op succesvolle doorstroming binnen de instelling.

Uit het literatuuronderzoek blijkt dat mede door het versoepelen en opschorten van de bsa-normen, het aantal studenten in het ho is toegenomen. Hierdoor neemt ook de werkdruk toe voor docenten. De studenten waarvoor de maatregel op het gebied van bsa is toegepast, hebben begeleiding en monitoring nodig. Daarnaast stelt het ook uitdagingen op organisatorisch vlak (zo maken sommige instellingen aanvullende roosters en verzorgen extra lessen voor deze groep bovenop wat ze voor nominale studenten organiseren).

Een effect dat naar voren kwam uit de expertgesprekken was dat deze maatregel heeft gezorgd voor de benodigde 'ademruimte' voor studenten in een moeilijke periode (zie ook eerdere opmerkingen over studentenwelzijn). Deze maatregel gaf daarin verlichting.

Behouden onder welke voorwaarden?

De meningen over het behouden van de ruimte om af te wijken van de reguliere bsa-regeling zijn verschillend. Instellingen zien de bsa vooral als een van de instrumenten die ze kunnen gebruiken voor studievoortgang. Bij een gedeelte van de instellingen is er behoefte om niet te rigide met de regeling om te gaan bij kleine achterstanden, waardoor grote studieachterstanden worden voorkomen. Anderzijds erkent men ook wel de motiverende werking van het bsa. Ook is er nog te weinig bekend over de langetermijneffecten van de versoepelingen rondom het toepassen van het bsa. De versoepelingen konden bestaande bsa-wetgeving worden uitgevoerd.

6.2.3 Voorwaardelijke doorstroom

Wat beoogt de maatregel?

(Aspirant-)studenten die door de COVID-19-crisis niet voldeden aan de vooropleidings- of toelatingseisen van een beoogde vervolgopleiding konden in bepaalde gevallen voorwaardelijk worden toegelaten tot de vervolgopleiding. In het servicedocument zijn afspraken opgenomen die betrekking hebben op specifieke doelgroepen: staatsexamen Nederlands (NT2), mbo naar hbo, ad-opleiding naar bachelor, hbo-propedeuse naar wo, pabo-instroom, doorstroom bachelor-master, internationale instroom, instroom vanuit Caribisch Nederland.

Welke keuzes hebben instellingen gemaakt?

Op het gebied van voorwaardelijke doorstroom zien we dat veel instellingen dit mogelijk hebben gemaakt en studenten hiervan gebruikmaakten. Binnen de eigen instelling was dit goed te organiseren; tussen instellingen werden vooral bij mbo-hbo-overstap regionale afspraken gemaakt, waarbij een afrondingsadvies van de mbo-school belangrijk was voor de toelating

Wat zijn de effecten?

Uit het literatuuronderzoek blijkt dat door de maatregelen op het gebied van instroom en doorstroom, en de keuzes die hogescholen en universiteiten hierin hebben gemaakt, er (in collegejaar 2020-2021) sprake was van een grotere doorstroom van mbo-4-studenten naar ad-opleidingen en hbo-bacheloropleidingen (+10%). Ook steeg de directe doorstroom van universitaire bachelor naar de master (+19%) door de versoepeling van de doorstroomnormen. Deze stijging lijkt niet alleen verklaard te kunnen worden door het ontbreken van alternatieven (zoals een tussenjaar, wat door COVID-19 minder vaak gekozen werd).

Op basis van cijfers van DUO hebben in 2021 1.095 studenten gebruik gemaakt van de mogelijkheid van voorwaardelijke toelating bij de overstap mbo-hbo, tegenover 1.244 in 2020, dit betreft echter alleen de groep studenten die voorwaardelijk doorstroomden met een dubbele inschrijving (zowel het mbo als hbo). Uit een voorlopige analyse van de VH (zie literatuurstudie, pagina 25) komt naar voren dat in het studiejaar 2021-2022 ongeveer 75 procent van de doorgestroomde mbo-4 studenten vóór 1 januari 2022 alsnog het mbo-diploma heeft behaald en daarmee definitief is toegelaten tot het hbo. In mei 2022 worden meer cijfers hierover beschikbaar. Over het effect op hun studievoortgang zijn op het moment van het onderzoek geen goede cijfers beschikbaar. Uit de gesprekken met instellingen blijkt wel dat voorwaardelijke doorstroom wisselend succes had. Een van de redenen hiervoor is dat de afstemming van roosters en lesprogramma's niet altijd optimaal is voor de student.

Behouden onder welke voorwaarden?

Zowel in de literatuurstudie als in de gesprekken met instellingen zijn geen indicaties gevonden dat deze maatregel (of elementen hiervan) behouden moeten blijven. Dit geldt zowel voor de maatregel voor de overstap van mbo naar hbo, maar ook voor de toelating van ho naar ho. De gesproken instellingen geven aan dat situaties waarin flexibiliteit gewenst is betreffende de 'harde knip' (overstap bachelor naar master) niet vaak voorkomen. Zij meldden dat indien ze het wenselijk vinden, ze al manieren hebben om aan wensen op het gebied van flexibiliteit tegemoet te komen.

Er lijkt nog te weinig bekend over zowel de kortetermijn- als over de langetermijneffecten te zijn.

6.3 Stages

6.3.1 Beschikbaarheid stages

Wat beoogt de maatregel?

Oproep aan instellingen om als dat nodig is, voor zover mogelijk, stages anders in te vullen of uit te stellen. Datzelfde geldt voor andere praktijkcomponenten van de opleiding, voor zover er maatregelen gelden die de reguliere doorgang bevorderen

Welke keuzes hebben instellingen gemaakt?

In de servicedocumenten worden instellingen opgeroepen om als dat nodig is, stages anders in te vullen. Uit zowel de literatuurstudie als de gesprekken met de onderwijsinstellingen blijkt dat de meeste instellingen hebben geprobeerd om zo veel mogelijk de stages door te gaan en als dit niet mogelijk was praktijkgerelateerd onderwijs op locatie aan te bieden. Echter, voor veel studenten geldt dat er aanpassingen zijn geweest tijdens de pandemie. Zo werd vaak de stageperiode of de vorm van de stage en/of praktijklessen aangepast. Ook zijn er soms alternatieve stageopdrachten aangeboden. Praktijklessen werden waar mogelijk vervangen door online lessen. Verschillende instellingen en opleidingen hebben via hun netwerken geprobeerd extra stages te vinden. In sommige gevallen kozen studenten bewust voor het uitstellen van stages, omdat ze bij een bepaald bedrijf of locatie (bijvoorbeeld buitenlandstage) stage willen lopen en/of afstuderen, met studievertraging als gevolg.

Wat zijn de effecten?

Uit de literatuurstudie blijkt dat bij 40% van de studenten de stage plaatsvond zoals gepland. Bij de overige 60% is sprake van aanpassingen, qua vorm of tijd. Voor een deel van de (met name hbo-) studenten blijkt dat ze door de COVID-19-pandemie de stage heeft moeten afbreken of kon niet beginnen aan een geplande stage. Hierdoor hebben studenten studievertraging opgelopen. Daarbij zijn studenten ook deels ontevreden over de communicatie en begeleiding die ze hebben ontvangen. Ze ervaren veel knelpunten bij stages maar weinig steun vanuit de onderwijsinstelling.

Uit onderzoek van de inspectie (zie literatuurstudie) blijkt dat studenten waarvan de stages doorgingen zoals gepland, hierover tevreden zijn. Echter, de groep studenten waarbij de stage in aangepaste vorm doorging geeft aan dat zij minder hebben geleerd dan normaal. Het wegvallen van praktijklessen wordt als een groot gemis ervaren. Waar studenten normaal gesproken zeer positief zijn over praktijklessen, waren zij veelal niet te spreken over praktijkonderwijs tijdens de COVID-19-pandemie.

'In alternatieve vormen van stages zijn de leeruitkomsten vaak wel te behalen, maar het is minder spannend voor de studenten. Studenten doen minder praktijkervaring op en missen de ervaring met werken bij een bedrijf en leren van en met collega's. - **Wageningen University & Research**

Behouden onder welke voorwaarden?

Ondanks de alternatieven die voor stages en praktijkcomponenten gezocht werden door instellingen, werd praktijkonderwijs gemist tijdens COVID-19. Er zijn geen indicaties dat er behoefte is om deze maatregel te behouden.

7. Conclusies

Het doel van het onderzoek was het verkrijgen van inzicht in de lessen die getrokken kunnen worden uit de aanpak van het onderwijs tijdens de coronapandemie voor het structurele onderwijsbeleid. Hierbij gaat het zowel om de lessen over de inhoudelijke maatregelen, als de lessen over het proces waarmee deze maatregelen door servicedocumenten zijn uitgewerkt en geïmplementeerd. Hiervoor zijn verschillende onderzoeksinstrumenten ingezet. Middels een literatuuronderzoek is in beeld gebracht welke effecten al bekend waren uit andere onderzoeken. Er is gesproken met belangenverenigingen, vakbonden, koepelorganisatie en studentenvertegenwoordiging (de expertgesprekken). Daarnaast zijn interviews afgenomen met 25% van de mbo- en ho-instellingen. Ook zijn er verdiepende casestudies uitgevoerd op instellingen en is er een enquête uitgezet onder studenten. Tot slot zijn er reflectiesessies georganiseerd voor onderwijsinstellingen om de resultaten van dit onderzoek te valideren en de geleerde lessen te verdiepen. Ondanks de ongelijkvormigheid van de input en dat niet alle bronnen altijd representatief waren³, is er wel een trend zichtbaar in de bevindingen. Hieronder vatten we de hoofdlijnen samen.

7.1 Gezamenlijke ontwikkelen servicedocumenten waardevol

Voor zowel het mbo als voor het ho heeft het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap met verschillende stakeholders uit het onderwijsveld (vakbonden, studentenvertegenwoordiging, sectorraden) samengewerkt en afgestemd om tot servicedocumenten te komen waarin handvatten zijn aangereikt aan onderwijsinstellingen om in de praktijk invulling te kunnen geven aan het onderwijs. Betrokken partijen zijn over het algemeen tevreden over het proces van totstandkoming. De samenwerking werd als gelijkwaardig ervaren, waar alle partijen hun eigen inbreng hadden. Ook instellingen zijn over het algemeen te spreken over het gebruik van servicedocumenten. De servicedocumenten werden ervaren als effectief middel om mee te communiceren tijdens een crisissituaties. Leerpunten bij het gebruik van deze documenten zitten vooral op de duidelijkheid over de juridische status van het document bij de instellingen, en de soms wat bestuurlijke insteek van de teksten. Bij toekomstig gebruik van servicedocumenten is het daarnaast aan te bevelen om na te denken over communicatie naar verschillende doelgroepen, zoals studenten.

7.2 Gesprek over onderwijskwaliteit en stimulering professionele dialoog

Door de pandemie en de noodzaak en ruimte om het onderwijs anders vorm te geven, ontstond er meer dan in de reguliere setting een gesprek over wat de kern is van wat studenten moeten leren en wat dit betekent voor de inzet van verschillende onderwijsonderdelen. Wanneer zijn studenten goed opgeleid en wat is daarvoor nodig? Dit werd in nauw contact gedaan met onderwijsteams en examencommissies, wat als positief ervaren werd. Instellingen geven aan dat de maatregelen in de servicedocumenten voldoende ruimte gaven om het onderwijs tijdens COVID-19 doorgang te kunnen laten vinden. Ondanks de (effecten van de) algemeen beperkende maatregelen om de pandemie te bestrijden, had men voldoende mogelijkheden om onderwijs op afstand vorm te geven en studievertraging zoveel mogelijk te beperken.

'Er ontstond een verschuiving in de mentaliteit van 'afwijken mag als je het uit kunt leggen' naar 'neem de ruimte om goed onderwijs te kunnen blijven bieden.' - **Bestuurder**

---

³ Bijvoorbeeld niet alle bronnen bij het literatuuronderzoek waren representatief. Ook niet op alle onderdelen waren de uitkomsten van enquête onder studenten representatief.

Wat men hiervan wil behouden is de dialoog met- en tussen onderwijscollega's onderling rondom onderwijskwaliteit. Daarbij hoort het betrekken van de juiste gremia en personen bij de dialoog, het maken van bewuste keuzes op het gebied van het onderwijs, het zorgvuldig vastleggen van deze keuzes en ook het evalueren van de keuzes nadat ze zijn ingevoerd. De versterking van de positie van de examencommissies, zoals geconstateerd in dit onderzoek, is hier een goed voorbeeld van.

7.3 Maatregelen om te behouden waar al ruimte voor is

In de wet- en regelgeving blijkt al veel ruimte voor maatwerk en voor afwijkingen van de 'norm' te zitten. Een blik op de maatregelen uit de servicedocumenten laat zien dat het maar beperkt gaat over het daadwerkelijk loslaten van wetten, regels en normen, maar dat het vaak een oproep betreft om de ruimte die er is in samenspraak met de juiste organen (studenten, docenten, examencommissie) te benutten. Dit kwam ook in veel gesprekken naar voren: *we wisten niet dat we dit al mochten*. Het bestendigen van de opbrengsten van de coronaperiode, zoals in de vorige hoofdstukken geschetst, vraagt dan ook niet zozeer om wijzigingen van wetten. Het vraagt vooral om het onder de aandacht brengen van de ruimte die er is en het motiveren van docenten en scholen om aan de slag te gaan met de ruimte.

Wat men wilt behouden en waar al ruimte voor is:

- **Online afstandsonderwijs:** instellingen willen graag de positieve elementen van online onderwijs op afstand behouden. Hier zijn al mogelijkheden voor qua wet- en regelgeving. Voor de borging van de onderwijskwaliteit bij de inzet van online afstandsonderwijs als een (klein) onderdeel van het curriculum zijn al werkende mechanismes als de Onderwijs- en Examenregeling en het Professioneel Statuut. Randvoorwaardelijk zijn met name de beschikbare middelen en aandacht voor digitale competenties van docenten. Voor het ho geldt hierbij dat voor sommige instellingen de beoordelingskaders van de opleidingsaccreditatie soms weinig ruimte geven.
- **Bindend studieadvies:** er zijn verschillende perspectieven op de wenselijkheid om bsa niet of met meer coulance toe te passen. Voor al deze perspectieven zijn in principe geen aanpassingen in wet- en regelgeving nodig; instellingen beschikken al over de mogelijkheid om een bsa niet bindend te laten zijn.
- **Beroepspraktijkvorming (mbo):** er is een behoefte om op sommige gebieden maatwerk te kunnen bieden aan groepen studenten aangaande de bpv. Bijvoorbeeld als het gaat om arbeidsmarktsectoren waar, ondanks krapte, er stagetekorten zijn vanwege gebrek aan begeleidingscapaciteit op de werkvloer. Veel van deze wensen zijn mogelijk binnen bestaande kaders. Mogelijk dat voor enkele alternatieve stagevormen de regels voor onderwijstijd een belemmering vormen. Dit dient nader onderzocht te worden.
- **Alternatieve examenvormen:** er is behoefte om enkele alternatieve vormen van toetsen en examens waarmee instellingen en studenten goede ervaringen hebben opgedaan, structureel op te nemen in de examenprogramma's. Voorbeeld hiervan zijn groepsopdrachten en het schrijven van essays. Hiervoor zijn er momenteel al mogelijkheden. Er was beperkt behoefte aan het behoud van proctoring als alternatieve examenvorm. Voor de instellingen die wel graag proctoring willen blijven inzetten is helderheid over privacy wet- en regelgeving bij de inzet van proctoring gewenst.

7.4 Behouden flexibiliteit onderwijstijd mbo

Onderwijsinstellingen in het mbo die gesproken zijn tijdens dit onderzoek willen graag de flexibiliteit in onderwijstijd behouden voor het bieden van maatwerk. De huidige regels voor de verantwoording van onderwijstijd worden daarbij als belemmerend ervaren.

7.5 Waar geen behoefte aan is om structureel te behouden

Uit het onderzoek komen verschillende maatregelen naar voren, die gewaardeerd werden in de COVID-19-pandemie, maar waar geen of beperkt behoefte aan is om deze te behouden in een reguliere onderwijssetting. Het gaat hierbij om de volgende:

- **Vroegtijdige aanmelding:** er is geen behoefte om de aanmelddatum structureel te verschuiven.
- **Diplomerings rekenen en keuzevakken (mbo):** er is geen behoefte om het structureel mogelijk te maken om zonder resultaat voor rekenen en keuzedelen het diploma te behalen.
- **Stages (ho):** de maatregel betrof een oproep om alternatieve(n) (voor) stages te zoeken indien nodig. Hier is geen behoefte aan wanneer de reguliere stages weer doorgang kunnen vinden.

7.6 Waar nog onvoldoende beeld over is

Daarnaast geldt dat nog niet voor alle maatregelen een voldoende helder beeld is gevormd om uitspraken te kunnen doen over de wenselijkheid om de maatregel in de toekomst te behouden. Dit geldt voor de maatregelen op het gebied van voorwaardelijke toelating, zoals de voorwaardelijke doorstroom binnen sectoren als tussen sectoren. Er is nog geen goed zicht op de langetermijneffecten van deze maatregelen. Er is meer onderzoek nodig om hier gefundeerd uitspraken over te kunnen doen.

7.7 Randvoorwaarden om opbrengsten te behouden

Voor het behoud van de meeste positieve leerpunten uit de COVID-19-pandemie zijn dus geen of beperkte aanpassingen aan wet- en regelgeving nodig. Een van de conclusies is dat er al veel ruimte is om onderwijs in te richten zoals instellingen dat willen. Wat is er aanvullend nodig?

Helder communiceren waar ruimte zit

Er is behoefte om over sommige onderwerpen beter te communiceren met instellingen welke ruimte er permanent is. Niet alleen zijn (medewerkers van) instellingen soms onbekend met de ruimte die al geboden wordt, in sommige gevallen durft men niet af te wijken van een norm (ondanks dat de ruimte er wel is). Het actief communiceren over de mogelijkheden om af te wijken, maakt ook de drempel om af te wijken of ruimte te nemen een stuk lager.

Leren van elkaar

Instellingen hebben tijdens corona (maar ook al voor corona) ervaringen opgedaan met elementen in hun onderwijs die ze graag willen behouden, zoals blended learning, flexibel omgaan met onderwijstijd, en andere vormen van examineren. Ze weten daarom voor een gedeelte al wat wel werkt, wat niet, onder welke omstandigheden je bepaalde keuze maakt, wie je moet betrekken, etc. Er zijn veel lessen geleerd en het zou zonde zijn als die lessen niet met elkaar gedeeld worden. Het is aan te bevelen om het leren van elkaar te faciliteren en te stimuleren.

Faciliteren systemen

Niet alle systemen die het onderwijs ondersteunen bleken te zijn ingericht op de flexibiliteit die gewenst was tijdens de coronaperiode. Bijvoorbeeld bij het mogelijk maken van voorwaardelijke doorstroom van mbo naar hbo bleek dat dit administratief ingewikkeld was. Zo is bekostiging ingewikkeld wanneer een student tegelijk op een mbo en op een hbo ingeschreven staat. Als tijdelijke oplossing tijdens de COVID-19 pandemie hebben instellingen (onderling) financiële afspraken gemaakt. Om voorwaardelijke toelating dan structureel mogelijk te maken zou er een mechanisme nodig zijn voor de financiële consequenties van een dubbele inschrijving (mbo-hbo).

Bijlage 1. Tijdslijn servicedocumenten

De volgende tabel geeft een beeld van het verschijnen van de verschillende versies gedurende de jaren 2020 en 2021. In dit onderzoek zijn de servicedocumenten uit deze jaren (zoals weergegeven in onderstaande tabel) meegenomen, versies van 2022 vallen buiten scope van dit onderzoek.

Tijdslijn servicedocumenten				
	Mbo		Ho	
2020				
januari				
februari				
maart	1.0	17-3-2020	1.0	19-3-2020
april	2.0	2-4-2020	2.0	8-4-2020
	3.0	23-4-2020	3.0	24-4-2021
mei			4.0	15-5-2021
juni			5.0	2-6-2020
juni			6.0	16-6-2020
juli	4.0	10-7-2020	7.0	10-7-2020
augustus				
september				
oktober			8.0	11-11-2020
november	5.0	11-11-2020		
december			9.0	18-12-2020
2021				
januari				
februari				
maart	5.1	18-3-2021		
april			10.0	7-4-2021
mei				
juni				
juli				
augustus	5.2	25-8-2021	11.0	25-8-2021
september	5.3	24-9-2021	12.0	22-9-2021
oktober				
november				
december				

Berenschot

Berenschot is een onafhankelijk organisatieadviesbureau met 350 medewerkers wereldwijd. Al 80 jaar verrassen wij onze opdrachtgevers in de publieke sector en het bedrijfsleven met slimme en nieuwe inzichten. We verwerven ze en maken ze toepasbaar. Dit door innovatie te koppelen aan creativiteit. Steeds opnieuw. Klanten kiezen voor Berenschot omdat onze adviezen hen op een voorsprong zetten.

Ons bureau zit vol inspirerende en eigenwijze individuen die allen dezelfde passie delen: organiseren. Ingewikkelde vraagstukken omzetten in werkbare constructies. Door ons brede werkerrein en onze brede expertise kunnen opdrachtgevers ons inschakelen voor uiteenlopende opdrachten. En zijn we in staat om met multidisciplinaire teams alle aspecten van een vraagstuk aan te pakken.

Berenschot B.V.

Van Deventerlaan 31-51, 3528 AG Utrecht

Postbus 8039, 3503 RA Utrecht

030 2 916 916

www.berenschot.nl

[in/berenschot](https://www.linkedin.com/company/berenschot)